

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE.

**ПАМ'ЯТИ
ПРОФЕСОРА
ВАСИЛЯ БІДНОВА**

ПРАГА 1936

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

U 9483

429112

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE.

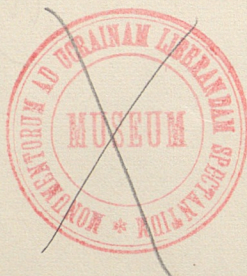
ПАМ'ЯТИ ПРОФЕСОРА ВАСИЛЯ БІДНОВА

ЗАСІДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА
В ПРАЗІ ДНЯ 30. КВІТНЯ 1935 РОКУ

ПРАГА 1936

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

W 9483

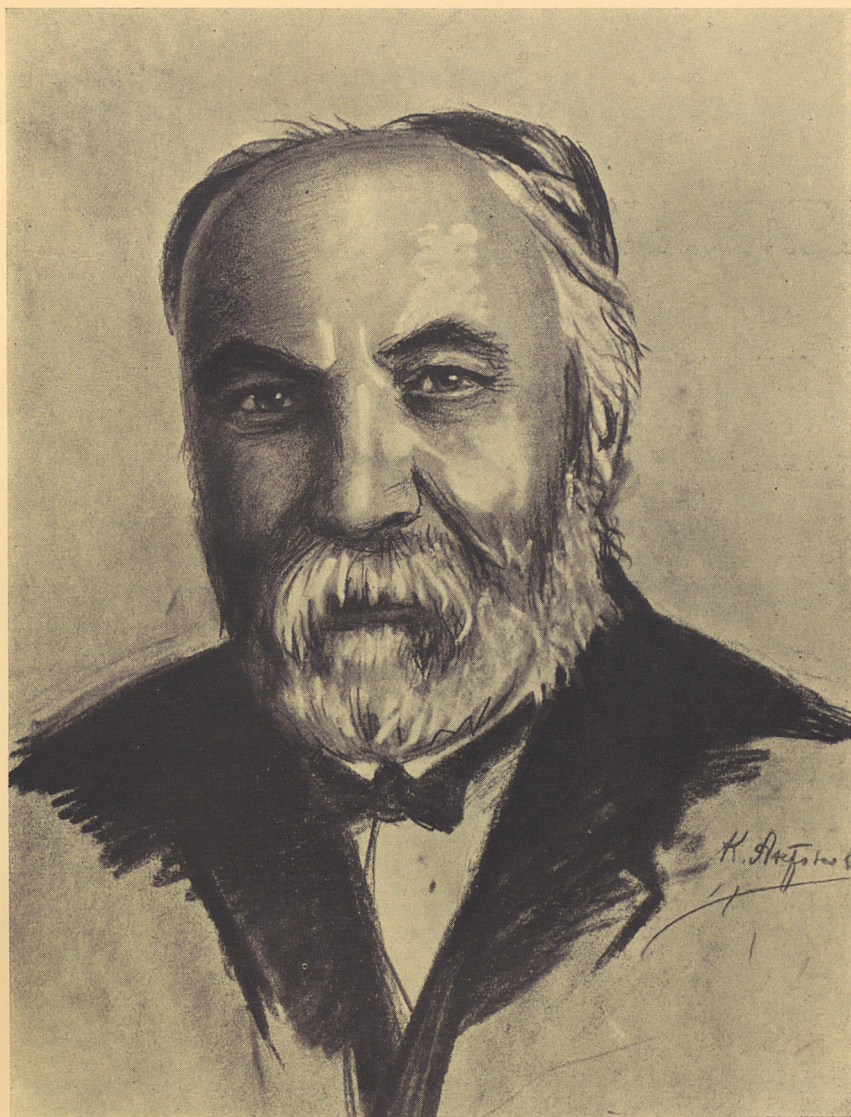

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186164323

630561

Проф. В. О. БІДНОВ.

Рис. К. М. Антонович.

ПРОТОКОЛ Ч. 322.

Засідання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі дня 30. квітня 1935 р.

Засідання присвячене пам'яті дійсного члена-фундатора Товариства, його першого секретаря (в р. р. 1923—1928), проф. В. О. Біднова, що почив у Варшаві 1. квітня 1935 р. Саяя (ч. 135. Філософічного Факультету Карлового Університету) прикрашена портретом Покійного.

Присутні: дійсні члени — проф. Д. Антонович, проф. др. А. Артимович, проф. Л. Білецький, доц. др. С. Наріжний, доц. Г. Омельченко, проф. В. Садовський, проф. С. Сірополко, проф. Ф. Слюсаренко, доц. др. П. Феденко, проф. В. Щербаківський, проф. А. Яковлів, чл. — співробітник проф. М. Тимченко і 17 гостей.

Порядок засідання: 1) Вступне слово Голови Товариства, 2) Доповідь проф. Д. Дорошенка про життя й діяльність В. О. Біднова, 3) Доповідь доц. С. Наріжного про наукову працю В. О. Біднова.

Голова Товариства, проф. Д. Антонович, відкриваючи о 16 $\frac{1}{2}$ год. засідання, пригадав, що в цьому 12-му році існування Т-ва не один раз доводилося збиратися на жалібні засідання з приводу смерті наших товаришів, але смерть В. О. Біднова — найтяжчий удар за весь час. Біднов був перші роки головною пружиною в житті Товариства. Як перший секретар і скарбник Т-ва, він блискуче справився з завданнями і дав темп для життя й праці Т-ва; він налагодив його діяльність так, що й після відходу Біднова справи йшли заведеним порядком. Біднов установив звичай літографувати річні звіти Т-ва й роздавати їх членам. Він покривав в своїх коштів дефіцити Т-ва. Був активний член-референт, виступав з доповідями і в дискусіях. Свої реферати він дуже живо виголошував з пам'яті, бо з-за хвороби очей не міг їх читати. Останній раз чули ми Василя Олексієвича на 2. Укр. Наук. З'їзді, де він дав кілька цінних і цікавих викладів.

Далі у своєму вступному слові проф. Д. Антонович, на тлі окремих моментів з життя й праці Біднова, накреслив характеристику Покійного, як людини й громадянина. Біднов мав вдачу радісну по самій натурі. Своє щастя він носив з собою. Доля була для нього мачухою. Обтяжений родиною, він мусів набирати до 36 повних учительських годин тижнево. Треба дивуватися, що в нього при цьому знаходився час і сили для наукової й громадської праці. Дуже доброзичливий, Біднов мав властивість сплачувати добром за кривди. Як педагог, він був і строгий, і вбачливий. Його відносно з студентами були сердечними. Біднов радів успіхами тих, що хотіли працювати для науки.

Чому В. О. залишив Прагу й переїхав до Варшави? Цього мабуть і він сам не знав. Він не хотів переїздити, мав намір відмовитись, але під натиском зовнішніх обставин він мусів прийняти призначення. В. О. використовував кожен можливість, щоб приїхати до Праги, де він відпочивав душею за спокійною науковою працею.

Наше сьогоднішнє засідання первісно намічалось для вшанування 35-літньої наукової праці Біднова, відбуваємо його як жалібне. Покійний не бажав собі на похороні ні промов, ні вінків. Товариство має намір присвятити пам'яті В. О. Біднова спеціальне видання.

2) Через несподіване занедужання проф. Д. Дорошенка, друга точка порядку денного перенесена на одно з наступних засідань Т-ва (Доповідь проф. Д. Дорошенка була заслухана на засіданні Т-ва 4. червня 1935 р.; видрукована в цьому виданні ст. 5—11).

3) Доповідь доц. С. Наріжного про наукову працю В. О. Біднова (видрукована в цьому виданні, ст. 12—28).

На закінчення Голова Товариства прочитав вірш Ол. Стефановича, що його присутній на засіданні поет присвятив пам'яті В. О. Біднова.

О 18. год. засідання оголошене закритим.

ПАМ'ЯТИ ПРОФ. В. БІДНОВА.

Який ущерб для рідної науки,
Що він погас, безвременно погас, —
Неспочивкі, невтомні його руки
Ще безліч праць лишили-би для нас!..
Весь — доброта: із горя, із роспуки
Не одного він вирятував, спас... —
Оттак хвалить, уболівать словами,
В останній раз прощаючися з Вами?

Ні. — Як навів зачиниться труна
І хоче хрест рамена розпростерти,
Нехай одна говоре тишина. —
Єдино їй бреніти біля смерти:
Дзвінка її напружена струна
І глас її у вічності нестертий
Тож не слова — убожество і тлін, —
А тілу опочилому поклін.

Олекса Стефанович.

Дмитро Дорошенко.

Життя й громадська діяльність проф. В. О. Біднова.

Василь Олексівич Біднов був родом з степової України: з колишніх „Вольностей Війська Запорозького“, а за російських часів — Херсонщини. Там, в містечку Широкому Херсонського повіту, побачив він світ 2. січня 1874. року в семьї заможного селянина-хлібороба. Звідти походять і його письменницькі псевдоніми „В. Степовий“ та „В. Широчанський“. Складом свого населення м. Широке було чисто українське, і В. О-ча, можна сказати, від самої коліски оточувала українська народня стихія, хоч, звісна річ, не було тоді в цілому його оточенні національної свідомости, а школа й освіта були офіційальні, російські. Вчився В. О. зпочатку в Широчанській однокласовій школі, потім у Херсонському „Духовному Училищі“, й нарешті в Одеській Духовній Семинарії. Не знаємо, чому саме віддано його до духовних шкіл; мабуть тому, що вони були ближчі й доступніші для широчанського хлібороба. Вчився В. О. дуже добре, але як уже був у семинарії, то занедужав тяжко на віспу і мало не позбувся очей; довгий час майже нічого не бачив і ледве-ледве міг читати й писати.

Ще в духовній школі у Херсоні прокинулась в йому національна свідомість під впливом тодішнього „смотрителя“ школи М. О. Лащенка, батька пізніших українських діячів В. М. і Р. М. Лащенків. Ця свідомість скріпилася в ньому в Одесі, де він познайомився з старшими українськими діячами — М. Ф. Комаровим, Є. Х. Чикаленком та ин. Він частенько бував у семьї Чикаленків, куди привів його вперше його товариш, син священика села Перешорів о. Василя Лопатинського, що то про нього з такою симпатією згадує Є. Х. Чикаленко у своїх споминах.*) Пані Г. Є. Чикаленко-Келлер, згадуючи про це у своїх дуже цікавих споминах про знайомство з В. О. в Одесі, каже, що він дуже скоро зходився з дітьми, любив їх товариство, і діти любили його.**)

Познайомившись з представниками одеської громади, В. О. виконував деякі доручення старших громадян, наприклад, поширював українські книжки по селах, і це було його першою школою просвітньої праці.

Одеську Духовну Семинарію скінчив В. О. весною 1896. р. з ступнем „студента“ і пішов зразу в народні вчителі. Два роки вчителював він у початкових школах міста Миколаєва на Херсонщині, а також викладав добровільно і безплатно в недільній школі для дорослих. В серпні 1898 р. вступив він до Київської Духовної Академії. Тут у Києві він познайомився з Ол. Гн. Лотоцьким, що тільки що скінчив Академію і разом з С. О. Липковським відігравав визначну роль серед української студентської молоді, а особливо в т. зв. Семинарській Громаді, що з неї вийшло стільки

*) Є. Х. Чикаленко, Спогади, ч. I. Львів, 1925. ст. 39 і 63—64.

**) Пам'яті В. О. Біднова, „Тризуб“ 1935, ч. 28—29, ст. 6.

заслужених українських діячів. В. О. належав до цієї громади і разом з іншими її членами бував у Ол. Я. Кониського. Це знайомство мало великий вплив на зформування його національного світогляду. Безперечно Кониський залучив його до співробітництва в бібліографічному відділі „Записок Наукового Товариства імени Шевченка“ у Львові. У Києві В. О. і одружився з панною Любовією Євгеновною Жигмайлівною.

Скінчивши Академію, В. О. зразу попав до Астрахані: його, як державного стипендіята, призначено було без його згоди до Астраханської Духовної Семинарії викладати історію й „обличеніє“ (спростування) розколу й сектарства. Життя в далекій і брудній Астрахані було йому дуже немиле. Як сам В. О. писав у своїй автобіографічній записці, три речі робили для нього це життя неприємним: „антипатія до навязаних йому дисциплін, шкідливий клімат та неукраїнське оточення“. На щастя, вже за рік вдалося з Астрахані вирватися: у вересні 1903. р. його переведено до Катеринославу на посаду помічника інспектора духовної семинарії і викладача цілої низки предметів (психології, історії філософії, гомілетики і навіть німецької мови). Лиш в квітні 1905. р. доручено йому викладати його власний предмет — загальну („громадянську“) історію.

У Катеринославі, коли до нього попав В. О., розвинувся вже помітний український рух. Тут скупчилося чимало української інтелігенції, головню вчителів середніх шкіл і служачих в управлінні Катеринославської залізниці. Серед перших треба особливо згадати директора Комерційної Школи А. С. Синявського, С. О. Липковського, С. М. Іваницького, серед других: М. О. Богуславського, М. Л. Кузьменка, Ів. М. Трубу, М. К. Ємця; в Катеринославі перебував відомий дослідник Запорожжя проф. Д. І. Яворницький, який став директором новозаснованого Музею запорожської старовини імени А. Поля. Навіть серед околиць поміщиків були люде, які діяльно піддержували український рух, напр. М. В. Биков або подружжя А. Ф. і Г. Я. Куличенки. Саме тоді наростав так званий визвольний рух перед горою революцією, а разом із тим дуже зросла і українська національна свідомість, та й не тільки серед міської інтелігенції: у Катеринославі вона захопила і широкі круги робітників місцевих великих заводів та пригородніх селян. Як тільки вибухла революція в кінці 1905. р., катеринославські українці зараз же заложили товариство „Просвіта“, яке стало головним осередком українського життя на цілу околицю: тут відбувалися всякі сходи, читалися лекції, відбувалися концерти, вечірки і т. ин. Першим головою „Просвіти“ був С. О. Липковський, колишній товариш В. О.-ча по Академії, а тепер по вчителюванню в духовних школах у Катеринославі. Було засновано свій орган — тижневик „Добра Порада“. Великий успіх серед селян мала організована при участі місцевих українських діячів (В. Строменка, М. Стасюка, А. Синявського, А. Куличенка та ин.) „Селянська Спілка“. Український рух перекинувся на близькі до Катеринослава села, й там повстали філії „Просвіти“: в с. Амурі, Сурсько-Михайлівці, Мануйлівці, Лоцманській Кам'янці, Гупалівці, Перещепині, Криничках і ин.

В. О. узяв дуже живу участь у цьому рухові. Був одним з фундаторів „Просвіти“, бував її головою, писарем, членом ради. Читав прилюдні лекції з української історії. Їздив на українські політичні зїзди, напр. до Полтави, в червні 1905. р., де познайомився з Б. Грінченком, М. Дмитрієвим, В. Шметом, С. Шелухиним. Пізніше належав до Катеринославської Громади ТУП-а.

Але після розпуску 2. Державної Думи в 1907 році почала все більше брати гору політична реакція, яка дуже відбилася й на українському рухові. Не тільки самі урядові репресії, але й певна утома, охолодження стали помічатися серед самого громадянства. Ослабло й життя катеринослав-

ської „Просвіти“. (в 1908-1909 роках). Епархіяльне начальство В. О-ча в особі архієрея і ректора Семинарії почало налягати на нього, щоб він рішуче залишив свою українську діяльність, не виступав у „Просвіті“, не читав українських лекцій і т. п. Довелося скоритись, бо інакше прийшлося б розпрощатись із службою на Україні, або й взагалі з педагогічною діяльністю. За те з тим більшою енергією взявся В. О. за наукову працю, розуміється на полі українознавства, спеціально — в обсягу історії Запорозжя і взагалі степової України. Мрією В. О-ча став досягти професури в якійсь високій школі, щоб жити в більшому науковім осередку й не бути в такій залежності від свого „начальства“, як учителі середньої школи. В. О. стає секретарем катеринославської „Губерніяльної Ученої Архівної Комісії“ (товаришем голови й фактичним керовником Комісії був А. С. Снявський) й редактором її „Літопису“, де містилися праці виключно з місцевої історії, етнографії, мистецтва, і де сам В. О. умістив цілий ряд своїх розвідок і матеріалів. Він пильно береться студіювати місцеві архіви, які зберігали матеріали з історії останніх часів Запорозжя і нової колонізації степової України. Обтяжений педагогічною працею — крім семінарії В. О. викладав задля заробітку ще в деяких приватних гімназіях — він з великим напруженням уривав вільний час для своїх архівних занять, які були властиво його духовим одпочинком.

З 1909 р. українське життя в Катеринославі, спеціально діяльність „Просвіти“, починає знову оживати: до Катеринославу прибувають нові українські культурні сили (Н. М. і Д. І. Дорошенки, Є. С. Вировий, Ю. П. Павловський та інші), знову стають до активнішої праці місцеві діячі: серед них годиться згадати Г. Л. Денисенка, лікарку Н. С. Щоголеву, А. С. Гарькавцеву, А. Д. Ткаченкову (сестру Б. Д. Грінченка), інж. М. Нечипоренка, М. П. Хрінникову, Г. Г. Касяненкову, М. Щукина. Головна праця „Просвіти“ переноситься на периферію міста, на заводи й на села, де відкриваються що-раз нові філії (гордощами „Просвіти“ були філії в с. с. Мануйлівці й Діівці). Серед селян і робітників появляються видатні культурно-національні діячі, як напр. голова Мануйлівської „Просвіти“ Хома Сторубель, голова дієвської „Просвіти“ Павло Білецький, як Трифон Татарин, Трохим Митрус, Ларин, Петровський, Г. Дзябенко та інші, які ведуть в повному контакті з головною „Просвітою“ в Катеринославі культурно-просвітну роботу в національному дусі. Це було можливо завдяки виїмковим обставинам катеринославського життя: доволі ліберальні особи на вищих адміністраційних посадах до губернатора включно, ряд впливових осіб з українськими симпатіями, відсутність спеціальної анти-української традиції, як наприклад у Києві (в Катеринославі навіть т. зв. чорносотенці не виступали проти українства вороже), а головню — дуже сприятливий ґрунт серед місцевого населення, яке зберегало ще вільний запорозжський дух, не було так прибите й принижене, як в багатьох інших місцевостях України, і виявляло надзвичайну суголосність до української національної ідеї. По філіях „Просвіти“ дуже розвинувся український селянський театр (під керуванням Н. М. Дорошенкової), а Шевченкові роковини й літературно-концертні вечори справлялися в Катеринославі з таким високим художнім рівнем і так урочисто, як мабуть ніде в той час на Україні, за виїмком кіба Києва.

В. О. не міг зовсім вільно брати участь в отвертих виступах української громади тих часів, але не переставав працювати в ТУП-і та в інших українських організаціях нелегального характеру. Він узяв дуже живу участь у заложеному в 1910. році двохтижневику „Дніпрові Хвилі“ (виходив до половини 1913 року під редакцією Д. Дорошенка, а від половини до кінця 1913. р. під редакцією В. О-ча). В той час усе більшу участь в

житті української громади Катеринослава починає брати дружина В. О-ча Любов Євгеновна — в „Просвіті“ і як талановита письменниця (писала під своїм дівочим прізвиськом „Л. Жигмайло“ в „Дніпрових Хвилях“ і в місцевій українофільського напрямку російській газеті „Южная Заря“).

За часів перебування В. О. в Катеринославі його колишні професори в Київській Духовній Академії не забували свого учня і раз-у-раз виступали з проєктами дати йому якусь катедру в Академії (катедру нової історії, російської історії або археології). З такими внесеннями виступали В. В. Завітневич, Ф. І. Титов, М. І. Петров (відомий історик української літератури). В 1911 році професорська рада Академії значною більшістю голосів вибрала В. О-ча на доцента російської історії. Але Синод не затвердив цього обрання через донос одного з професорів тієї-ж Академії, що на доказ „неблагонадежности“ В. О-ча надіслав до Синоду приватного листа В. О-ча українською мовою. Зміст листа був найневинніший, але мова зраджувала його українство.*) Сталося так, що в тому самому 1911 році історично-філологічний факультет Харківського Університету вибрав В. О-ча приват-доцентом церковної історії з тим, щоб він, залишаючись у Катеринославі, міг приїздити що-тижня для викладів до Харькова. Але духовне начальство В. О-ча заборонило йому таке „совмістительство“ (очевидно, підклад був і тут політичної натури), а покинути семінарію за-для дуже малої доцентської платні й переїхати до дорожчого університетського міста, В. О., маючи вже доволі численну родину, не зважився.

Але ця невдача з професурою не пригнобила В. О-ча і не відбила, так би мовити, в його „охоти“ до науки. Він з прежньою енергією працює в архівах (в 1910 році він передав секретарські і редакторські обов'язки по Архівній Комісії Д. Дорошенкові, щоб мати більше вільного часу для своїх наукових праць), бере участь у всеросійських археологічних з'їздах, де виступає з докладами, відгукується на кожне українське підприємство у себе, на Катеринославі, пише популярні брошури українською мовою.

Війна 1914. р., як і скрізь, загальмувала було українське життя в Катеринославі, але не припинила його зовсім. Хоча адміністрація закрила в кінці 1914. р. „Просвіту“, але діячі „Просвіти“ зорганізувались під фірмою філії місцевого „Научного Общества“ і продовжували свою діяльність. Так, в кінці 1914. р. Д. Дорошенко (уже приїздячи з Києва) читав українською мовою прилюдні лекції про Галичину, а в 1916. році про Івана Франка. Родина Біднових приймала найгарячішу участь в українських організаціях, викликаних потребами воєнного часу: в комітеті допомоги галицьким засланцям, в українській захоронці для дітей „біженців“ та ин.

Вибух революції 1917. р. поклав край усім перешкодам і заборонам, які гальмували українське життя, і воно вибухло в Катеринославі з такою ж стихійною силою як і скрізь. Не вважаючи, що на Катеринославі ґрунт був підготовлений для національного відродження може краще, як де, але робочих рук і тут не ставало. В. О. кинувся, можна сказати, у самий вир життя, не пхаючись, як звичайно, на перші місця й не цураючись чорної буденної праці. Він сам каже зовсім вірно, що „мітінги, зїзди, збори, засідання, наради в Катеринославі не обходились без його участі“. В. О. редагує тижневик „Вісник Товариства „Просвіта“, редагує український відділ земської газети „Наше Життя“ 1917—1918 р. р., являється членом і головою українського педагогічного товариства, організатором і керівником укра-

*) Цим професором був, як згадує про це у своїх споминах Ол. Гн. Лотоцький, С. Голубев, людина не без заслуг перед українською історією, але крайній реакціонер і хоробливий україножер. (Див. О. Лотоцького „Сторінки минулого“ ч. І. Варшава, 1932, ст. 127.).

їнських педагогічних курсів Катеринославського повітового земства в 1917 р., виступає лектором історії України на курсах українознавства в Катеринославі, Олександровському, Бердянську, Маріуполі й Луганську (1817.-18. р. р.), редагує цілу серію популярних книжок, видає кілька своїх власних.

Літом 1918. р., коли в Катеринославі засновано було приватний російський університет, ректор того університету, відомий історик Литовсько-Руської держави проф. М. Любавський, запросив В. О-ча викладати в ньому історію України — українською мовою. Але В. О-ча дожидала професорська діяльність вже в українському університеті: того ж 1918. року у вересні запрошено його на посаду екстраординарного професора історії Української Церкви на Історично-Філологічному Факультеті Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському. В жовтні В. О. покинув на завжди Катеринослав і переселився до Кам'янця.

В Кам'янці В. О. узяв живу участь не тільки в організації молодого університету, але й у місцевому громадському житті. Він став членом кам'янецької філії Українського Національного Союзу і навіть прийняв дуже активну участь в перебранні влади від губерніяльного старости Кисільова, коли в падолисті вибухло повстання проти гетьманського уряду, В. О. належав до Кам'янецької Громади партії соціалістів-федералістів. У січні 1919. р. при Кам'янецькому університеті засновано було богословський факультет, і В. О-ча вибрано його деканом. На цім становищу пробув В. О. аж до кінця 1920. р., себ то до того часу, коли він залишив Кам'янець, невдовзі потому опанований більшовиками. Як і в Катеринославі, вабила В. О-ча в Кам'янці передовсім культурно-просвітня праця. Він був обраний головою Українського Педагогічного Товариства і головою Кирило-Методієвського Брацтва, викладав на різних курсах, а в Університеті крім історії Української Церкви викладав ще загальний курс української історії на правничому й сільсько-господарському факультетах. Він брав живу участь в місцевій українській пресі, співробітничавши в газетах „Життя Поділля“, „Новий Шлях“, „Наше Слово“, „Робітничка Газета“ і в тижневику „Освіта“.

Два роки, які прожив В. О. в Кам'янці, були дуже бурхливі. Двічі захоплювали місто більшовики. Одного разу, захопивши його, вони заарештували В. О-ча разом з групою місцевої української інтелігенції. Саме на передодні евакуації Кам'янця більшовиками, коли вже зближалося українське військо, до тюрми, де сидів В. О., підїхав „грузовик“, навантажений озброєними більшовиками, які мали вимордувати всіх в'язнів, в тім числі В. О.—ча, проф. Л. Т. Білецького та інших. Але саме в цей жахливий момент наблизилася свої, і українська батарея під проводом сотника Чижевського так влучно обстріляла околиці тюрми, що влучила в грузовик з більшовиками, які розбіглися в паніці. В. О. і всі в'язні пережили страшні хвилини.

Виїхав В. О. з Кам'янця разом з частинами української армії, яка під натиском більшовиків відійшла за Збруч і була інтернована в Польщі у таборах. Разом з українськими вояками розділяє В. О. тяжке таборове життя, але й тут не покладає рук: він працює в освітніх і таборових організаціях в Ланцуті й Ченстохові (в Ланцуті був ректором Народного Університету в 1921. р.), пізніше в Тарнові, де бере живу участь в культурному житті української еміграції. Він живе, як і вся еміграція, у великих злиднях, одрізаний од сьм'ї, яка залишилася на Україні. Разом із ним був тільки син Арсен, який в кінці 1921. р. виїхав до Праги, щоб учитись там у чеській високій школі технічній.

У вересні 1921. р. В. О-ча запрошено викладати історію церкви в Духовній Семинарії в Крем'янці на Волині. Поруч своїх педагогічних обов'язків,

В. О. редагує двотижневик „Православна Волинь“. Але у Кремянці не знайшов В. О. спокою для культурно-просвітної й наукової праці. У його зайшли непорозуміння з місцевою адміністрацією на ґрунті загострених в ті часи політичних відносин на Західній Волині, й весною 1922. року В. О. мусів покинути Кремянець. Але в той час існував вже у Празі Український Вільний Університет; літом того-ж 1922. р. В. О-ча обрано на катедру історії Української Церкви на філософічному факультеті, й на осінь В. О. уже був у Празі. Розпочався новий період його скитального життя, може найприємніший для нього за весь час еміграції, захмарений лише розлукою з сім'єю та особливо — трагічною смертю сина Арсена, вже укінченого інженера, який утонув в липні 1928. року, купаючись у Влтаві. З того часу дорога йому могила на Ольшанському цвинтарі у Празі стала місцем постійних, трохи не щоденних його відвідин. Коли згодом він виїхав до Варшави, то, відвідуючи Прагу, просто з двірця їхав на могилку, а відїздячи, складав їй свої останні перед двірцем відвідин.

У Празі міг віддатися В. О. більш менш спокійній науковій праці. Поза викладами в Укр. Університеті (а також один час в Господарській Українській Академії в Подєбрадах, де він викладав історію України), де він крім історії Укр. Церкви читав курси з історії Запорозжя й Степової України, виступав В. О. дуже охоче в „Товаристві української культури“, заснованому студентами українцями при його участі, працював над організацією „Музею Визвольної Боротьби України“, де був членом Управи. Але найулюбленішою для нього установою було наше Українське Історично-Філологічне Товариство. В. О. належав до тої групи фундаторів Товариства, що заложило його на своїх сходах 30. травня 1923. р. у Празі (крім В. О., як відомо, до цієї групи належали професори П. Андрієвський, Д. Антонович, Д. Дорошенко, О. Колесса і В. Щербаківський). В. О-ча обрано було секретарем Товариства, і він залишався ним увесь час до свого виїзду з Праги. Свої секретарські обовязки виконував В. О. дуже пильно і, можна сказати, з любовію. Він ретельно записував протоколи наукових засідань, частенько виступав з докладами і, здається, не пропустив ні одного засідання. Пізніше, переїхавши до Варшави, В. О. живо цікавився всіма дрібницями з життя Товариства і завжди розпитував про нього в листах до своїх пражських приятелів.

Дуже любив В. О. працювати в бібліотеці Національного Музею в Празі, де знаходив найбільше книжок з свого фаху. В Празі написав він ряд розвідок, які публікував по наукових виданнях, а крім того велику силу статей і популярних нарисів, розкиданих по різних українських виданнях. У Празі В. О. стояв осторонь від політичного життя української еміграції, але тим запопадливіше працював він на культурно-просвітному полі.

На прикінці 1928. р. В. О-ча було закликано до Варшави до новозаложеного при Варшавському Університеті Православного Богословського Студіюма, і тут пробув він останніх 6 років свого життя.*) У Варшаві довелося В. О-чу дуже напружено працювати: він мав багато викладових годин (йому доручено читати історію старої церкви й літурґіку), та ще й довелося викладати польською мовою, яку В. О. мусів спеціально за-для того вивчати. Окрім викладів ніс В. О. обовязки секретаря Комісії для перекладу на українську мову св. Письма і богослужбових книг при Українському Науковому Інституті. Для улюбленої праці на полі історії залишалося дуже мало часу. А проте В. О. уривав хвилинку, використовуючи голownie ферії, і писав свої розвідки, голownie з обсягу історіографії української церкви, містячи їх здебільшого на сторінках наукового орґану Сту-

*) Вступний його виклад відбувся 1. березня 1929. р.

діюма „Ελληνες“. Останньої своєї праці про відомого історика церкви архієп. Філарета Гумілевського не довелося йому докінчити.

У Варшаві почував себе В. О. доволі самотно. З близьких собі людей мав він там коло себе тільки проф. Ол. Гн. Лотоцького і з ним одним, скільки знаю, піддержував частіші стосунки. Від громадського життя стояв осторонь і весь час віддавав викладам і науковій праці. Але з своїми слухачами-студентами зустрічався й по-за аудиторією дуже охоче, і вони бували частими гостями в його хаті, заходячи, щоб поспитати його поради що до якоїсь наукової праці, що-до книжок. В. О. любив студентську молодь, і вона любила його. Не раз приходив він (як і в Празі) їй на поміч і матеріяльно, але робив це дуже делікатно й так, щоб „права рука не знала, що робить ліва“.*), Більшістю своїх симпатій В. О. почував себе звязаним з Прагою, до якої дуже звик за шість років перебування в ній; там залишалися його близькі приятелі, там були бібліотеки, до яких він звик і в яких орієнтувався, як у себе в хаті, там була й дорога для нього синова могила. Кожного літа їздив він на 2—3 місяці до Праги, а іноді удавалося йому приїхати туди й на Великдень. Дуже він журився, бувало, як потрапляв у такі літні місяці, коли бібліотека Національного Музею в Празі бувала зачинена, і він не міг у їй працювати.

Доля не поскупилася на тяжкі удари для В. О-ча. Через свої українські переконання він не міг у свій час дістатись на катедру до високої школи й мусів віддати свої кращі сили на одноманітну, виснажуючу працю середньошкільного вчителя. Коротку добу відродження української державности, повну високого духового підйому і радісної праці, відпокутував він довгими роками поневіряння на чужині, серед злиднів і турбот емігрантського життя, в розлуці з сімєю. В 1928. році зазнав він страшного удару — смерті улюбленого сина, а ще два роки пізніше мусів прислухатись з розбитим серцем до того, як у далекому Харькові судили його дружину за приналежність до „Спілки визволення України“, а властиво за те, що вона була дружиною українського діяча-емігранта. Але всі ці удари долі не зломали його. Віра християнина піддержувала в ньому твердість духа, а праця для України, яка була змістом його життя, до кінця днів наповнювала всі його сили. Він був вірним сином свого народу і добрим патріотом своєї батьківщини. Це була людина чиста серцем, що начеб то під суворою зверхністю таїла в собі скарби високої любови до ближнього й до ідеалів добра й справедливости. В усіх, хто його знав і з ним ближче зустрічався, його смерть викликала щирий за ним жаль.

*) Про варшавський період життя В. О-ча й про його відносини з студентами написав дуже цікаві спогади д. Є. Сакович, в якого він мешкав на квартирі. Див. „Три-зуб“ 1935., чч. 36—38.

Симон Наріжний.

Наукова праця проф. В. О. Біднова.

Про бібліографію наукових праць проф. В. Біднова. Його перша наукова публікація. Магістерська дисертація й здобуття магістерського титулу. Коротке перебування в Астрахані й переїзд до Катеринослава. Перші роки праці в Катеринославі. Заняття в Ученій Архівній Комісії й місцевих архівах. Поширення тематики дослідів з церковних справ і на історію Запорозжя та Степової України. Наукова праця В. О. Біднова на чужині. Перевага історіографічних тем. Його бібліографічні праці. Рецензії, критерій доцільности в них. Мемуарні твори. Праця над перекладом св. Письма. Біографічні нариси. Публікації в галузі української культури. Увага проф. Біднова до матеріалів для місцевої (областної) історії. Його участь в наукових товариствах і наукових конгресах. Деякі висновки про В. О. Біднова, як ученого й історика.

Повної бібліографії наукових праць проф. Василя Біднова ми не маємо. Найповніший список його наукових публікацій, видрукований в одній з книжок варшавського *'Ellpis*-а (р. 1932, зш. 1—2. *Sprawozdanie*, ст. XLІ—XLVI), містить 88 назв праць архівальних, з історії церкви, з історії Степової України, рецензій і т. д. Дещо, головню з праць виконаних на еміграції, наведено в звіті Українського В. Університету та в Бібліографічному покажчику наукових праць української еміграції, виданому з нагоди 2. Українського Наукового З'їзду. Ще дещо можемо знайти також в анкетних, життєписних і инш. записках самого проф. Біднова серед його справ в архіві Українського Університету в Празі. Але все це, навіть зібране до купи, не складе повного вичерпуючого списку наукових праць В. О. Біднова.

Василь Олексієвич почав друкуватись на сторінках наукових органів ще р. 1900-го. З того часу він безнастанно працював і безнастанно публікував висліди своєї наукової праці. Починаючи з 1903. р., не було ні одного року, щоб він не опублікував чогось із своїх дослідів; звичайно ж появлялося по кілька його праць кожного року. Свої розвідки й матеріали публікує він або окремими виданнями або в органах ріжних наукових установ, навіть в журналах і газетах. При цьому треба зазначити, що й у своїх популярніших — навіть майже публіцистичних — працях Біднов завжди лишається на строго науковому ґрунті й нерідко подає в цих працях дещо з своїх дослідів — увагу або посилку чи вказівку свіжо наукову. Серед численних публікацій Біднова дуже мало таких, що не підходять під поняття наукового твору. При складанні повної бібліографії наукових праць Покійного це треба мати на увазі, й повизбірувати все, що протягом трьох з половиною десятиліть друкував Біднов не лише під своїм власним прізвиськом а також з підписами — В. Степовий, В. Широцький, В. Поперешній і инш. псевдонімами чи ініціалами, чи навіть і зовсім без підписів, як наприклад його гасла в Українській Загальній Енциклопедії, для якої він постачав матеріали з історії Православної Церкви.

Друге. Говорячи про наукову працю В. О. Біднова треба мати на увазі й те, що не все з опрацьованого й навіть виготовленого до друку він опублікував. Так, в нашому Історично-Філологічному Товаристві за 12 літ його

існування Біднов подав більше 30 рефератів, але з них йому вдалося опублікувати лише половину. В рукописах з його праць, читаних і обговорених у Товаристві, лишилися студії про І. Котляревського, Г. Сковороду, М. Костомарова, Я. Новицького, П. Зуйченка, Д. Багалія, К. Шейковського й Ол. Русова, про „Мамаїв“, Київську Академію, Назви дніпрових порогів, Запорозький зимовник і кілька инш. Так само можна назвати ще деякі праці Біднова, реферовані ним у інших наукових товариствах, що також не були опубліковані. До таких же — фактично виголошених, але неопублікованих — праць належать і ріжноманітні університетські курси проф. В. О. Біднова. Мені, як мабуть і нікому з нас, ніколи не доводилось бачити, щоб Василь Олексівич викладав з написаного. Навіть коли він мав рукопис викладу вже переписаний на машині для друку, й тоді він виголошував його з пам'яті. Не знаю, чи готувався Біднов писемно до кожного викладу, але знаю, що деякі з викладів він мав написані, що для багатьох він виписував джерельні матеріали, для інших складав конспекти, чи щось подібне. Це все також треба мати на увазі при повному підсумованні наукової праці Біднова.

Крім того, у Біднова було не мало й таких праць, які він виготовляв прямо до друку, не перепускаючи їх через наукові засідання. Були в нього й такі праці, з яких він опублікував лише короткі нариси, або якісь популяризації, опрацьовуючи тему в основі для спеціального видання. Для прикладу пригадаю тут його складнішу працю над істориками Степової України, в якій він виготовив цілу серію більших нарисів. З них, як знаємо, опублікований лише один — про Аполлона Скальковського. Решта залишилася тим часом в рукописах. Про одного з цієї серії істориків — про Дм. Яворницького — Біднов опублікував з нагоди ювілею семидесятиліття цього історика Запорожжя пару популярніших статей — більшу в Літ.-Наук. Віснику (Львів, р. 1925., кн. XII, ст. 354—361), меншу в Студенському Віснику (Прага, р. 1925, ч. XI, ст. 1—3). В самому останньому часі він збирав відомості про Гр. Надхина. Про цього діяча, що полишив після себе кілька цікавих праць з історії Степової України, й про якого не залишилось майже ніяких відомостей, Біднов збирався зробити виклад в нашому Товаристві. Не судилося... Отже й ця праця, як і багато інших, лишилася й не видрукованою й неопублікованою взагалі.

При підсумованню наукового доробка Покійного треба згадати й залишені ним праці в Катеринославі. Про них в одній своїй записці з 1922. р. він пише таке: „Зібрав і підготував до друку багато історичних документів до історії Запорожжя в р. р. 1765—1775 (до 15 друк. аркушів). Розпочав працю про видатного діяча Степової України Катеринославського архієпископа Амвросія Серебрякова (1787—92) і зібрав багато матеріалу про колонізаційну діяльність Г. Потьомкіна. Все це лишилося в Катеринославі й напевно загинуло, разом з великою історичною бібліотекою, яка була соціалізована“.*)

Чи цей матеріал справді загинув, чи був лише „соціалізований“ і може зберігся, й ще колись таки побачить світло денне, ми не знаємо, як не знав цього аж до самої смерті й сам покійний Біднов.

Перша наукова публікація з під пера Біднова вийшла р. 1900-го. Була це його рецензія на церковно-історичну працю Г. Я. Киприяновича (Исторической очеркъ православия, католичества и унии въ Бѣлоруссии и Литвѣ съ древнѣйшаго до настоящаго времени); ця рецензія вміщена в т. 33 За-

*) Справа проф. В. Біднова в архіві Українського Університету в Празі.

писок НТШ й підписана літерою К. Не знати напевно, яким способом дістався Біднов з цією рецензією на сторінки львівських Записок. Можна здогадуватися, що не обійшлося тут без участі Ол. Кониського, з яким Біднов зближився перед двома роками до смерті цього діяча.*)

Книжка Г. Киприяновича вийшла року 1899-го вже другим виданням; це досить солідний том на 250 ст. Біднов не тільки рецензує саму працю Киприяновича, а подає критичні уваги також до рецензій, що перед тим уже появилися на цю книжку в різних наукових органах. Цілу працю Киприяновича Біднов оцінює як неоригінальну й тенденційну, розбирає літературу, якою користався автор. Взагалі, в цій першій рецензії — може ще не дуже сильній, може дещо підправленій редактором, бо Біднов в ній рішуче виявляє себе замало ортодоксальним як для студента Київської Духовної Академії, — але вже в цій першій рецензії знаходимо всі елементи, якими відзначаються і пізніші завжди ґрунтовні рецензії Біднова: стислий реферат змісту книги, критичні річеві зауваження, розгляд літератури предмету, бібліографічні зазначення й т. инш.

З цієї рецензії видно, що її автор був добре обізнаний з літературою предмету й може навіть сам працював над близькою темою. Це тим правдоподібніше, що кандидатська праця Біднова, яку він писав при закінченні Академії, була саме на тему про Православну Церкву в Польщі й Литві. Біднов закінчив повний курс Академії в липні 1902. р. з ступінню кандидата Богословія й з правом одержання магістерського титулу без нового устного іспиту, лише по переробці та обороні його кандидатської праці.**)

Переробка цієї кандидатської праці на магістерську дисертацію забрала в Біднова біля шести літ; правда, за цей час він викінчив і опублікував немало інших історичних праць, навіть далеких до його головної теми.

Магістерська дисертація Біднова про Православну Церкву в Польщі й Литві (по *Volumina legum*) складалася зі вступу й п'яти розділів. Її предмет — історія юридичного стану Православної Церкви в Польсько-Литовській державі. В цій історії автор розрізняє п'ять періодів — відси й поділ праці на п'ять розділів. Перший період з половини 14 століття до 1587. р.; другий розділ охоплює 45-літнє королювання в Польщі Жигмонта III, — це один з найтяжчих періодів у правному стані православно-руського населення Польщі; в третьому розділі автор освітлює правне становище православного населення в часі 1632—1686 р. р.; четверта доба до 1787. р., і п'ята — після 1787. р.

Як свідчить проф. Ф. Титов,***) завдання автора — дослідити правовий стан православно-руської церкви в Польщі — було дуже поважним. Особливістю українського (як і білоруського) життя в Польсько-Литовській державі було переслідування православного населення з боку польського уряду й суспільства, так само як і боротьба українців за свою віру й народність. Насамперед треба було выяснити, де криється головне джерело цих переслідувань, що викликали з боку українців відпір і боротьбу. Тільки дехто з істориків признавав, що це джерело крилося в самому устрою Польсько-Литовської держави, в негативному ставленні польсько-литовського уряду до руського православного населення в державі. Величезна ж більшість польських істориків, а за ними й російські, продовжували триматися того самого погляду, що панував ще в офіційних сферах Польщі XIV, XVII і XVIII в. в. Тоді на всі скарги православних до польського ко-

*) В. Біднов. Забутий діяч (Памяти О. Кониського). ЛНВ. 1925. кн. 7/8.

**) Труды Киевской Духовной Академіи. 1909. р., кн. II. Извлечение изъ Журналовъ Совѣта КДА, ст. 39—40.

***) В отзыві на працю В. О. Біднова. Див. Журнал Ради Київської Духовної Академії, в Трудах за 1909. р., кн. II.

роля, як і на всі скарги православних депутатів на сеймах і соймках, — польський уряд звичайно відповідав, що йому про такі утиски й переслідування православних елементів нічого не відомо, та що в Польсько-Литовській державі, де кожному громадянину законами забезпечена повна свобода релігійна й інша, такі переслідування з боку держави просто неможливі. А як що ж українсько-білоруське населення держави й терпить якісь обмеження, то це результат взаємних суспільних відносин між різними групами й класами населення, й що в цих відносинах уряд не бере ніякої участі. Справді, коли стати на таку точку погляду, то доведеться погодитися, що в Польщі були ідеальні відношення з боку уряду й законодавства до православно-руського населення держави, а що всі скарги цього населення були лише результатом якогось непорозуміння, чи просто звичайним явищем для кожної держави з ріжновіроїсповідним населенням і т. п. На такій от точці погляду і стояла більшість церковних істориків до Біднова; навіть такий, як митр. Макарій (Булгаков), і той представляв становище Православно-руської Церкви в Польсько-Литовській державі досить оптимістично.

Тому дуже важно було вяснити це питання на основі аналізу *Volumina legum*, як постанов вищого законодавчого орґану в державі, — показати справжнє відношення законодавчої влади Польсько-Литовської держави до православно-руського населення цієї держави. Таку задачу і поставив собі Біднов у своїй магістерській дисертації.

Як пише названий критик у своїй офіційній рецензії, Біднов зрозумів це завдання „во всей его широтѣ и полнотѣ“. Справа в тому, що *Volumina legum*, з'окрема ті соймові конституції, що мали якесь відношення до православно-руського населення Польсько-Литовської держави, не були ізольовані від цілого ходу державного, політичного й громадського життя Польщі. Кожна з цих соймових конституцій підготовлялася й здійснювалась часом силами й засобами цілих поколінь, а поява їх у світ обумовлювалась загальним станом держави й відносинами серед населення. З другого ж боку кожна конституція мала вплив на пізніші події. От, з огляду на це, історик і мусить досліджувати *Volumina legum* не інакше, як в широкій перспективі загального ходу політичного й суспільного життя держави. І Біднов у своїй дисертації це дійсно так і робить. Кожну соймову конституцію він старается досліджувати в звязку з попереднім ходом державного життя Польщі, а інколи навіть і в звязку з політичними відносинами цієї останньої до інших сусідніх держав.

Доба його досліду — це час, що охоплює звід законів, відомих у науці під назвою *Volumina legum*. Цей кодекс польсько-литовського законодавства починається Вислицьким Статутом Казимира Великого (1347. р.) і закінчується постановами чотирьохлітнього сойму (1788—92), с. т. — охоплює більше 400-літ. Та Біднов в інтересах теми починає свій дослід ще з давніших часів.

Volumina legum містять лише основні закони; а в Польсько-Литовській державі на життя православно-руського населення мали вплив не тільки соймові конституції, а також і ріжні т. зв. привилеї, що їх уряд щедро роздавав окремим особам та цілим суспільним організаціям, і які часто були в протиріччі з основними законами держави. Крім того генеральні сойми в Польсько-Литовській державі попереджувалися провінціальними, що також мали значний вплив. І хоч привилеї та постанови цих провінціальних соймів і не ввійши в *Volumina legum*, але історик мусив їх використовувати. І Біднов, справді, як це ствердили і його компетентні рецензенти, широко використав знайомство з актами, цілі серії пам'ятників, виданих ріжними російськими й польськими археографічними установами.

І на такій от повній джерельній базі він вичерпуючо освітив як становище Православної Церкви в Польщі й Литві, так і причини та перебіг боротьби православних за свої права в Польсько-Литовській державі.

Магістерська праця Біднова була закроена так широко, що один з рецензентів з приводу окремих екскурсів зауважує: Автор ніби забував, що він досліджує юридичне становище тільки самих православних елементів Польсько-Литовської держави, а не всіх взагалі так званих дисидентів, а при тому тільки на основі *Volumina legum* а не на основі взагалі юридичних актів Польсько-Литовської держави.

В осени 1908. р. Рада Київської Духовної Академії розглядала вже прохання Біднова, з долученням 60-ти примірників його друкованої праці п. з. „Православная Церковь въ Польшѣ и Литвѣ (по *Volumina legum*)“, (ст. XVII + 511), щоб прийняти цю працю як магістерську дисертацію. Рада Академії заведеним порядком ухвалила передати працю Біднова на рецензію ордин. проф. протоіерею Ф. Титову, а другого рецензента мав призначити преосвящений Ректор (який потім і призначив орд. проф. В. Завитневича). Було це на засіданні 9. IX. 1908. р. А майже через півроку, на засіданні 20. лютого 1909. р., Рада Академії заслухала докладний розбір і оцінку праці Біднова. Обидва офіційні рецензенти згідно висловилися, що Біднов вповні заслуговує гідности магістра богословія. Як бувало звичаєм в такого роду офіційних оцінках, рецензенти виявляють особливу настороженість до хиб автора і старано їх зазначають. Це саме бачимо і в рецензіях Титова та Завитневича. Але таких „недостатків“ в праці Біднова вони не могли вказати багато, та й ті, що зазначили, — здебільшого дуже дрібні.

Проф. Ф. Титов одверто признав, що вони цілком поповнюються багатьма солідними якостями праці. Дисертація п. Біднова — писав він в рецензії — є вислідом многолітньої дуже пильної праці. Автор „тщательно“ і з найбільшою повнотою вистудіював обширний науковий матеріал, необхідний для належного зрозуміння й освітлення обраного предмету. В цьому відношенню — підкреслює Титов — помітна в автора ще така похвальна властивість в науковій праці. Студіюючи якесь питання і користуючись уже готовим науковим дослідом, автор не йде сліпо за другими, а їх висновки перевіряє шляхом самостійного студіювання першоджерел. Про „міркування й присуди“ Біднова в цій праці Титов посвідчив, що вони відзначаються поважним характером і є вислідом самостійного, вдумливого досліду.

Не менш похвально про науково-дослідницькі здібності молодого магістранта висловився й другий офіційний рецензент Академії, проф. В. Завитневич. Останній вказав на складність і ріжноманітність чинників, що впливали на стан досліджуємого Бідновим предмету — Православної Церкви в Польщі й Литві. Щоб ступінь і характер впливу — каже Завитневич — всіх цих таких ріжноманітних чинників дослідити й звести до такої органічної єдности, якою відзначається праця Біднова, для цього не досить лише вміння добувати науковий матеріал з чужих праць. Для цього потрібний організаторський талант, що є попутником справжньої наукової творчости.

Про солідність магістерської дисертації Біднова свідчать також і інші рецензії на неї, серед яких особливо ґрунтовною був розбір проф. К. В. Харламповича в Учен. Записках Казанського Університету (1912. р., № 3, ст. 1—17). Цю рецензію К. Харлампович написав з доручення Учебного Комітету при Св. Синоді. Проф. Харлампович признав працю Біднова вартою такої поважної нагороди, якою була в кол. Росії повна Макарієвська премія.

Рада Академії, на основі заслуханих рецензій, признала дисертацію Біднова задовольняючою для признання йому ступеня магістра богословія й призначила йому публічний колоквіум для захисту його дисертації. Цей колоквіум відбувся 12. березня 1909. р. в зібранні Ради Академії під головуванням ректора Єпископа Феодосія в присутності професорів, доцентів і інших навчителів Академії, в присутності покликаних гостей — навчителів і наставників київських духовно-шкільних установ, настоятелів і священників київських церков і декого з т. зв. любителів духовної освіти.

Офіційними опонентами Біднову були призначені обидва рецензенти його праці, Титов і Завитневич. На жаль в протоколах Академії про самий диспут не подано повніших відомостей, зазначено лише, що „після промови магістранта, містившої пояснення предмету й завдання його праці, були уваги (возраження) з боку офіційних опонентів... на які магістрант подав належні відповіді або пояснення.*)

Захист Бідновим його праці Рада Академії признала задовольняючим й ухвалила удостоїти Біднова ступінню магістра богословія, та подбати перед Св. Синодом про затвердження кандидата Біднова в цій степені; тодішній київський митрополит Флавіян своєю резолюцією 25. III. 1909. р. дав на це свою згоду і представив Біднова на затвердження Св. Синоду.

Св. Синод заслухав „отзив“ преосвященного варшавського Николая й затвердив Біднова магістром богословія, про що й вислав 22. травня свій Указ Академії, на основі якого Рада Академії в червні 1909. р. ухвалила виготовити Біднову диплом на ступінь магістра богословія. Так закінчилася справа з здобуттям магістерського титулу Біднова.

Протягом цих більше як шости років, що минули з часу закінчення ним Київської Духовної Академії, Біднов побував у Астрахані й звідти перенісся до Катеринославу. Тут в Духовній Семинарії він, крім церковних предметів, викладав ще й цілу низку світських, як „гражданська“ історія, психологія, філософія, німецька й старожи́дівська мови. В Катеринославі ж з перших літ Біднов глибоко вріс в тамошній ґрунт — звязався з місцевими науковими закладами й розвинув інтензивну дослідницьку працю в тамошніх архівах.

Але вже й перед тим, за недовгий час — всього рік! — свого перебування в Астрахані, він успів викінчити й видати дві розвідки: 1) Про відношення астраханських ієрархів до місцевої Духовної Семинарії (Астрахань, 1903, ст. 56) і 2) Про те, як астраханська Духовна Семинарія готувалася до зустрічі А. Гумбольдта (Астр., 1903, ст. 6).

Цих астраханських видань Біднова, як і багатьох його праць, публікованих в Катеринославі, тут у Празі немає; тому й не можемо сказати, чи містять вони у собі якусь україніку, чи ні. Як що ні, то ці дві астраханські публікації з усього багатого літературного дорібку Біднова були б одинокими не-присвяченими українським темам. Все ж инше — отже майже все ним написане — всі його книги, статті, огляди, рецензії, біографії, ріжні замітки й уваги — все це, хоч і публіковане здебільшого мовою російською, було присвячено українським темам і служило українській справі. І це не випадково! Українською мовувищиною і ріжними питаннями української історії Біднов займався не лише тому, що він походив, жив і працював на терені Степової України, як то нерідко було в нас з дослідниками місцевої історії — часом навіть не українцями з роду; Біднов займався протягом цілого життя проблемами україністики — і тільки

*) Труды Київської Духовної Академії 1909. р. Журнал Ради КДА, ст. 301.

ними! — не тільки тому, що це був його фах... Ні! В основі цілої наукової праці Біднова лежала, цю працю одухотворяла, її об'єднувала й направляла національно-українська теза. Чи візьмемо його велику дисертацію, що в ній він подає картини страждання українського народу від негараздів Польсько-Литовської держави й боротьбу українців за свої права; чи його численні студії й матеріали з історії заселення Степової України, в яких він так основно деградує заслуги російського уряду в колонізаційній справі на Україні; чи навіть його історіографічні нариси про чужих з походження істориків, що працювали в галузі української історії (як С. Голубев, Ф. Титов, М. Петров, В. Завитневич) — скрізь бачимо в Біднова одно: його наукова праця була про Україну й для України. Національно-українська теза в праці Біднова особливо яскраво виявилася з революцією 1917. р., коли представилася можливість працювати в рідній українській організації, рідною мовою й одверто для рідної справи.

Науково-дослідницьку працю в Катеринославі Біднов розпочав відразу ж по переїзді сюди з Астрахані р. 1903. Перші роки він провадить її виключно в галузі церковної історії. Вже в слідуючому 1904. р. окремим виданням появляється кілька праць Біднова, присвячених катеринославській Духовній Семинарії, що того року справляла свій столітній ювілей. З нагоди цього свята Біднов успів видати такі публікації: 1) Про столітній ювілей Катеринославської Духовної Семинарії (1804—1904), Кат. 1904, ст. 108; 2) Короткі історичні відомости про Катеринославську Духовну Семинарію, Кат. 1904., ст. 95; і дві менші — 3) Матеріали для історії Катеринославської Духовної Семинарії (Взірці праць учнів 1830. р. — Вірші), Кат. 1904, ст. 11; і 4) Столітній ювілей існування архиерейського дому й Семинарії в Катеринославі, — Кат. 1904., ст. 16.

В слідуючому 1905. р. відбувався в Катеринославі XIII Археологічний З'їзд, на якому Біднов подав висліди своїх праць в архівах Катеринославської Духовної Консисторії й Самарського Пустино-Николаївського монастиря. Ще через рік він видає окремою книжкою працю „З минулого Катеринославської Епархії“ (Кат., 1907, ст. 84.).

В цих же роках, коли Біднов викінчував свою магістерську дисертацію він розпочинає й інтензивну діяльність в Катеринославській Ученій Архівній Комісії, в органі якої він опублікував багато солідних розвідок і матеріалів. В різних томах Літопису цієї Комісії появилися з під пера Біднова: 1) Матеріали для історії церковного устрою на Запорозжжі (з архіву Катеринославської Духовної Консисторії) т. IV; 2) Листи Г. Потьомкина і Г. Синельникова до архієпископа Н. Феотокки і листи самого Феотокки до протоєрея Свитодовича — т. V; 3) в VI томі Архівні Матеріали кінця 18. і початку 19. ст.; 4) у VIII томі опублікував Біднов ордера кн. Потьомкина Катеринославській Казеній Палаті 1788. р. й документи для історії Катеринославської Духовної Семинарії (1777—1813); 5) Нарешті в IX. томі Літопису появились його Матеріали до історії колонізації бущих запорозьких володінь.

Документальні матеріали до української історії, що їх Біднов у великому числі видобував з місцевих архівів, він публікував не лише на сторінках Літопису Архівної Комісії. В 1905 році в Київській Старині появилася кілька його документів з 18. ст., а значно пізніше — в 1914. р. в „Україні“ видруковані його документи 1778—80. р. р. до історії Задунайської Січи.

Оцінюючи ці катеринославські праці Біднова, проф. Д. Дорошенко, свідчить, що „майже всі вони зложені на підставі архівних матеріалів. Проф. Біднов біля 15-ти років працював по архівах Катеринославського

губерніяльного правління (куди передано рештки січового архіву й т. зв. „гайдамацькі діла“), Архівної Комісії, Музея імени Поля та інш. губерніяльних і повітових архівів, і це зробило його — каже проф. Д. Дорошенко — поруч А. Скальковського, Г. Надхіна й П. Єфіменка одним з найкращих архівістів що до Запорозької Старовини... Проф. Біднов на підставі документального матеріалу, добутого в архівах, дав ряд дуже цінних нарисів, які характеризують внутрішнє життя Запорожжя останніх його десятиліть, еволюцію земельної власності, торгівлі і взагалі економічних відносин на Запорожжю. Ці праці проф. Біднова багато в чому збивають традиційно-романтичний погляд на ніби то примитивність суспільної організації Запорожжя і його культурного та економічного життя“*). В своїх працях з історії церкви проф. Біднов не обмежується викладом спеціально історії церковного життя, але подає цінний матеріал взагалі до історії просвіти й культурних відносин на Запорожжю й на його землях по зруйнуванню Січи.

Коли, й під впливом чого поширив Біднов тематику своїх дослідів з церковних справ і на історію Запорожжя та Степової України взагалі? Відповідаючи на це питання, треба мати на увазі, що вже в його дисертації про Православну Церкву в Польщі й Литві є немало екскурсів у чисто козацьку історію. Досліджуючи становище Православної Церкви в 16. й 17. ст. ст., Біднов мусив звернути увагу на велику роллю українського козацтва в тодішніх церковних подіях. А пізніше, досліджуючи різні церковні установи в Катеринославі й на Катеринославщині, Біднов постійно натикався на більший або менший зв'язок їх з минулим Запорожжя. Крім того, сама тамошня обстановка — повна запорозької історичності — не могла не захопити молодого дослідника-українця.

Вже в першій книзі Літопису Архівної Комісії публікує Біднов статтю про останнього Кошового Запорозького П. Кальнишевського, постать якого й сама по собі й у зв'язку з ліквідацією Січи Запорозької аж до останніх днів не переставала цікавити Pokійного.

Та все ж у першому десятилітті своєї наукової праці Біднов ще дуже мало публікує з історії Степової України — і то більше самі матеріали, ніж студії. В 1913. р. появляється його невеличка стаття про Запорозький зимовник; через рік він друкує окремою книжкою працю з історії бувших запорозьких старшин і козаків (ст. 47.); ще через рік так само окремим виданням появляється його книжка до історії самого міста Катеринослава (ст. 65.); а ще через рік топографічні відомості про Дніпрові пороги (ст. 76.) й деякі інш.

Виразної переваги набрала історія Степової України в наукових працях Біднова вже значно пізніше, на чужині — тут у Празі. Але віддалений від запорозьких архівів, позбавлений своїх багатих виписок і копій архівних актів, не маючи під рукою навіть своїх власних публікацій актового матеріалу, Біднов був тут дуже обмежений в своїх дослідницьких можливостях. Про нього, мабуть більше чим про будь якого іншого історика, можна сказати, що для нього перенесення з Катеринослава до Праги було справді переходом з архіву до бібліотеки. Він викінчує ще кілька студій з історії кінця Запорозької Січи (про січового архимандрита Володимира Сокальського, про „Атакування“ Запорозької Січи 1775. р.), але його увага направляється вже виразно в бік історіографічних тем. Він друкує цілу низку нарисів про дослідників Запорожжя — Ап. Скальковського, Дм. Яворницького, Анд. Кашенка, тощо. До цих же нарисів належить фак-

*) Справа проф. В. Біднова в архіві Українського Університету в Празі.

тично й його студія в Працях нашого Товариства про „Устное повѣствованіе“ запорожця Коржа.

Для цієї праці Біднов мав певне завдання: викінчити критичні нариси про всіх істориків Степової України, як це він зробив про А. Скальковського. Оскільки йому вдалося це, не знати. Видавничі умови в тих роках, коли Біднов працював над цими темами, й видавничі можливості були такі обмежені й специфічні — такими вони, на жаль, залишаються й на сьогодні, — що про видання тих монографічних нарисів Біднова не можна було й думати. Пригадую, що Василь Олексівич не раз із сумом про це говорив.

Поволі від таких праць перейшов Біднов і поза межі запорозької історіографії. Власне, ще в 1919. році появився його короткий нарис української історіографії, як poradник — що читати по історії України. Праця популярна викладом, але цілком наукова змістом. Це була фактично перша загальна українська історіографія написана українською мовою. Мала вона два видання — в Кам'янці Подільському і в Катеринославі.

Широке й докладне знання української історіографії виявив Біднов й у своїй довшій статті — рецензії на книгу проф. Д. Дорошенка „Огляд української історіографії“. Тут він висловив немало й оригінальних поглядів на окремі явища й питання нашої історіографії — поглядів, з яких видно, що він не тільки багато знав, а що він також багато питань переробив або передумав. Для прикладу згадаю дещо з його думок про „Історію Русов“, яка була предметом дискусії на минулому засіданні нашого Товариства.

Біднов критично поставився до спроби довести, що автором Історії Русов був Гр. А. Полетика. На його думку це питання доси вирішалося односторонньо й тенденційно. Біднов вважає конечно потрібним розслід про Юрія Кониського — чи не міг він бути автором Історії Русов. Крім того, Біднов уважав потрібним і ревізію питання про впливи Історії Русов — сам він був тої думки, що ці впливи й значіння Історії Русов надто перебільшені (й на доказ цього наводив цілий ряд даних). Взагалі ж він висловився за необхідність нового критично-наукового досліду про походження та розповсюдження цього загадкового твору.

З інших загально-історіографічних праць Біднова треба назвати його нариси про Ол. М. Лазаревського (в ЛНВ., 1927. р., V, 59—72), В. Б. Антоновича (в Студенському Віснику, 1928, I, 1—6), дуже тепло написані некролози В. Завитневича і Д. Щербаківського (в ЗНШТ, т. 149.), о. Євфимія Сіцінського (Книголюб, 1931, II) і деякі інші. Всі вони відзначаються стислістю, строгою річевістю і ґрунтовністю.

Навіть в своїх останніх працях з історії церкви Біднов виразно ухиляється в сторону історіографічних тем, які він викінчує на основі життєписній та бібліографічній. Такими властиво є його численні монографічні нариси про діячів і істориків української церкви — протоієрея Степана Опатовича, проф. С. Голубева, К. Харламповича, Ад. Зерникава, єпископа Василя Богдашевського, проф. Василя Екземплярського, митрополита Макарія (Булгакова) і багатьох інших. Ці нариси Біднова з останніх літ його праці треба шукати в різних українських органах, як правський „Книголюб“, волинський „Духовний Сіяч“, варшавський часопис *’Ekklesia* і інші. Написані вони здебільшого з нагоди смерті або якоїсь річниці тих діячів більш менш по одному плану: життя та літературно-наукова й громадсько-церковна діяльність діяча з повною бібліографією праць. Ці монографічні нариси Біднова, написані ним на основі документальних матеріалів і власного знайомства з життям та працею тих діячів, особливо ж бібліографічні додатки до них, вимагали від автора дуже великої праці. Для прикладу

згадаю тут, що в 1929 році Біднов опублікував на сторінках „Книголюба“ свою працю про акад. М. Петрова. В ній він між иншим подає бібліографічні відомості про 16 праць акад. М. Петрова, що стосуються історії Київської Академії й 46-ть його праць з історії українського письменства. Деякі з цих праць він навіть коротко реферує, до інших же зазначає рецензії. Ця праця Біднова цінна тим, що публікації акад. М. Петрова не втратили свого наукового значіння, а бібліографія його праць, зібрана лише в дуже незначній частині. Навіть в Записках Української Академії Наук, де в списках деяких членів і співробітників Академії перелічені навіть малюсінькі газетні нотатки — в бібліографії праць М. Петрова, що був у складі найперших членів Академії, зазначено всього 37 назв. Наприкінці цього списку сказано: окрім того за півстоліття своєї письменської праці акад. М. Петров видрукував безліч дрібніших статей і заміток, споминів і т. д. та скласти тепер їх бібліографію непощастило... Не пощастило — зауважує Біднов — очевидно тому, що розшукати все, що написав акад. М. Петров, не так легко... І Біднов береться за тяжку, особливо в еміграційних обставинах, справу збирання бібліографічних матеріалів про наукову працю акад. М. Петрова, і робить це дуже сумлінно й з добрим вислідом.

Про акад. М. Петрова була це вже друга праця Біднова. Першу він опублікував на стор. ЛНВ ще р. 1924 з нагоди сорокаліття видання „Очерков истории украинской литературы XIX. в.“, де зупинився й на оцінці цієї книги Петрова. На споріднену тему мав Біднов виклад і в нашому Товаристві, призначаючи ту свою студію для II тому „Праць Історично-Філологічного Товариства“.

В звязку з монографіями Біднова про окремих істориків української церкви треба згадати й його інавгураційний виклад у Варшавському університеті про Дослідження церковної історії в православних країнах (був друкований на сторінках Духовного Сіяча й окремою брошурою). В цьому загальному синтетичному нарисі Біднов зазначає, що історія церкви православних народів розроблена ще слабо. Біднов подає огляд головніших праць з історії Православної церкви та про окремих визначніших істориків її в ріжних народах.

Дуже близько до бібліографічних праць Біднова підходять і його рецензії на ріжні, переважно історичні публікації.

Рецензій Біднова в бібліографічному списку його друківаних праць в часописі *'Ελληνες* є зазначено всього 12, але в дійсності їх значно більше, а як це взяти на увагу ще й його рецензії ріжних дисертацій докторських (в Українському Університеті в Празі) й магістерських (у Варшавському Студіум) — то мусимо признати, що Біднов, особливо протягом останнього десятиліття, зрецензував дуже багато праць. Деякі з його офіційних рецензій видруковані в *'Ελληνες*-і, значна частина — і то переважно на видання Української Академії Наук — у львівському ЛНВ. Там знаходимо його рецензії на перший том Українського Археографічного Збірника, на книгу В. Кордта про чужоземних подорожніх по східній Європі, на Багаліву автобіографію, на листи В. Горленка до П. Мирного (вид. Є. Рудинської), на працю В. Перетця, а також на ріжні твори А. Кащенко, І. Огієнка, на „Славянську Книгу“ й т. д.

Рецензії Біднова довші, ніж звичайно в наші часи бувають рецензії та ще коли вони містяться в не-зовсім фахових органах. Всі вони докладні й ґрунтовні, а головне річеві. В них немає ніякої передвзятости: рецензент з приємністю підкреслює позитивні риси праці, але при тому докладно випишує ріжні пропуски, хиби методологічні, хронологічні, бібліографічні, фактичні й друкарські.

В рецензіях Біднова особливої уваги заслуговує критерій доцільности, що його він прикладає до окремих публікацій. Звичайно, він скрізь і у всьому дуже вразливий на наукові хиби й промахи автора. Але при тому він не кожному працю осуджує однаково рїгорозно лише з погляду цих хиб. Він звертає увагу ще й на громадське значіння публікації в тому часі, коли вона появилася. Для прикладу згадаю тут хоча б його рецензію на працю проф. І. Огієнка про Українську Культуру. Всупереч давнішим неприхильним рецензіям М. Жученка і Д. Щербаківського, що посуджували цю книжку виключно з наукового становища, Біднов бере працю проф. Огієнка в оборону й зазначає, що праця подібного роду має велике значіння „для справи національного виховання“. Він признає її за популярну, не вільну від багатьох помилок, але тим не менше дуже корисну публікацію. Те ж саме бачимо і в інших його рецензіях — на праці А. Кащенко й деякі Д. Яворницького.

Твори А. Кащенко також викликали гостру критику в пресі, але розходилися в десятках тисяч примірників й пробуджували національну свідомість широких мас. Багато селян і представників селянської інтелігенції стали свідомими українцями саме завдяки історичним оповіданням А. Кащенко. „Його писання — каже Біднов — не дивлячись на всю їх примітивність, разом з популярною історією України Миколи Аркаса, найбільше причинилися до розвитку національної свідомости серед нашого селянства та робітництва на Великій Україні і під цим оглядом вони матимуть велике значіння ще довгий час, бо поки що не маємо нічого лішого“. (ЛНВ, 1923, VII, ст. 234.)

Так само і що до Яворницького, Біднов підкреслює не лише наукову сторону його праці (не вільну само собою від дефектів), а також і дуже важну діяльність Яворницького для пробудження національної української свідомости.

Дещо про погляди Біднова містить в собі і його рецензія на працю „Славянскую книгу“ (в ЛНВ, 1926, I). В цій рецензії Біднов довше зупиняється на статті О. Саліковського про „Українську пресу“, й виявляє себе добрим знавцем цієї справи — зазначає Саліковському неточності й ремствує, чому той свою статтю написав по російському, коли „Славянская Книга“ містить і по українському.

Окремо треба згадати про мемуарні праці Біднова. До таких належать його спомини про Адр. Кащенко (ЛНВ, 1923, VII), про акад. М. Петрова (ЛНВ, 1924, XI), про О. Кониського (ЛНВ, 1925, 7/8), про Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському (ЛНВ, 1928, XI й XII), а також і ціла низка статей Біднова про рїзних українських діячів, з якими йому доводилось працювати, й про рїзні культурні підприємства, в яких йому доводилось брати участь.

Свої спогади про Ол. Кониського Біднов написав з нагоди 25 років смерти цього діяча. Він характеризує Кониського, як видатну людину, невтомного працівника української ідеї. Говорить про відношення Кониського до рїзних справ та осіб (напр. до Драгоманова), про хворобу та смерть Кониського. Біднов був два роки знайомий з Кониським у Києві. Завдяки Кониському він увійшов до складу нелегальної української семінарської громади, що складалася з кількох десятків київських семінаристів, мала добру бібліотеку й була під сильним впливом Кониського. Завданням цих принагідних спогадів Біднова, як він каже, є викликати спогади тих, хто довше й більше знав Кониського, щоби вони написали свої спогади.

Не знати, кого конкретно тут мав на увазі Біднов, але здається, що ніхто в цих роках своїх спогадів про Кониського (крім, хіба, одного проф. О. Лотоцького) не видрукував.

Багато цікавого розповідає Біднов і в своїх коротких спогадах про А. Кащенка. Про цього дуже популярного й впливового письменника було багато рецензій і пара ювілейних статей — і тільки Біднов на основі власного знайомства подає повніші відомості про життя, освіту, погляди та працю Кащенка. При тому він освітлює багато моментів з життя XIX і поч. XX століття — про окремих осіб та тодішні культурні підприємства, — як Комісія народніх читань, Просвіта, Українське Видавництво в Катеринославі й т. д. Востаннє Біднов бачився з Кащенком в 1918 році, коли той уже був тяжко хорий. Автор розповідає, як Кащенка покинула його друга жінка-московка, якій він передав право на видання своїх творів; яку він терпів нужду, й як його доглядали учні аж до смерті († 29. III. 1921. р.).

Ще більший інтерес представляють спогади Біднова про Кам'янець-Подільський Державний Український Університет, де Біднов був професором і деканом. Ці спогади появились в зв'язку з засіданням нашого Товариства, присвяченим десятиліттю новозаснованих українських університетів — в Кам'янці-Подільському та Полтаві. Здається, що ця публікація Біднова чи не одинока більша згадка, що містить в собі більше фактичних даних про Кам'янецький Університет, його заснування, відкриття, склад, працю, обставини, відносини, окремих діячів і нарешті дещо автобіографічного для самого Біднова.

Про одного з діячів Кам'янець-Подільського Університету, астронома Олександра Оленича, Біднов пізніше написав ще окремо свій спогад — статтю (ЛНВ., 1931, I).

В зв'язку з Кам'янець-Подільським періодом життя й праці Біднова в й його участь в Комісії перекладу Біблії на українську мову. Про це Біднов згадує року 1931. на сторінках „Книголюба“ (1931, I). Ця Комісія була заснована при Міністерстві Ісповідань, а потім працювала при Богословському факультеті Кам'янець-Подільського Університету, під кермою декана цього факультету проф. В. Біднова. Комісія провадила працю колективно і з досить значними результатами. Мова цього перекладу, для якого використовувалися самі ріжнорічні тексти Біблії, значно відрізняється й від мови перекладу Куліша-Пулюя, й від мови перекладу П. Морачевського. Комісія старалась близько придержуватися грецького оригіналу й передавати його живою українською мовою. Переклад цієї Комісії „Діяній Св. Апостолів“ мав увійти до 5-го тому Записок Кам'янець-Подільського Університету. Але умови праці в університетській друкарні та політичні події тих часів не дали змоги випустити цей 5. том університетських Записок. Так що книга Діяній Апостольських у перекладі тої Комісії й не побачила світу, бо незброшуровані аркуші її українського тексту загинули, коли большевики в листопаді 1920. р. окупували Кам'янець. Біднову пощастило зберегти лише два коректурних примірники, з яких він пізніше передав один П. — о. Табинському, учасникові цього перекладу, а другий зберігав у себе.

Справою перекладу Св. Письма на українську мову Біднов займався довгий час. Він цікавився історією цієї справи (про це свідчать його історичні студії з р. 1927 п. з. „П. Куліш і його переклад Св. Письма“ в Книголюбі й Дух. Сіячі), й пізніше працював в перекладній комісії у Варшаві, якої був членом-секретарем.

З інших культурних установ, у яких Біднов брав участь, і про які він писав, — це перш за все наше Історично-Філологічне Товариство, і т. зв. „Ліга Української Культури“, з якою напочатку була зеднана діяльність Біднова в Празі.

Опублікував він також і кілька цінних ювілейних біографічних нарисів про своїх сучасників і співробітників з оглядом їх наукової діяльності.

З таких праць Біднова згадаю його статтю про „Сорок літ праці акад. С. Смаль-Стоцького“ (ЛНВ, 1926, III), про проф. Дмитра Антоновича з нагоди його п'ятидесятиліття (ЛНВ, 1927, XI), про проф. О. О. Ейхельмана (з нагоди 50 літ його наукової діяльності, Діло, 1925, 263/4) і деякі інші.

Окремо треба згадати кілька публікацій Біднова з галузі української культури й письменства. Деякими питаннями з цих галузів Біднов цікавився здавна. Ще в Катеринославі він друкував статті про М. Ф. Комарова, І. Котляревського й Шевченка; пізніше його захоплювали справи церковні, зв'язані з розмосковленням Православної церкви на Україні й її автокефалією; на чужині вже він одночасно з своїми працями з історії української церкви та Запорожжя випускає й такі науково-опрацьовані публікації як „Перші роки літературної діяльності С. Петлюри“, „Праці акад. М. Петрова з історії українського письменства“, рецензія на Перетцеві „Исследование и материалы по истории старинной украинской литературы 16—17 в. в.“

Також в своїх університетських викладах він присвячував багато уваги культурно-національному рухові українському XVI—XVII ст. ст. і особливо полемічній літературі тих часів, а в самому останньому році свого життя викінчив для „Української Культури“ (подебрядське видання) нарис про школу й освіту на Україні. В тому ж виданні поміщено й другий його загальний нарис про українську церкву.

Це були, здається, останні наукові праці Біднова, публікації яких він ще дочекався.

В науковій праці над дослідженням минулого України Біднов надавав дуже великого значіння розробленню й використанню різнноманітних місцевих матеріалів. Виросли науково в провінції, в Катеринославі, окріпши за працю в місцевих архівах й місцевій Архівній Комісії, провівши за нею півтора десятиліття, він вповні розумів значіння цих матеріалів, і знав їм ціну, особливо для місцевої (чи областної) історії.

У багатьох з нас ще в пам'яті його виклад в Історичній Підсекції 2-го Українського Наукового З'їзду „Про дослідження місцевої (обласної) історії“, в якому він підкреслював велике значіння таких видань, як Губерніяльні та Епархіяльні Відомості, ріжні праці й публікації статистичних комітетів, губерніяльних архівних комісій і ріжних церковно-археологічних комітетів... В тому викладі він говорив про необхідність використання всіх цих матеріалів і згадував для прикладу тих наших істориків, що використовували їх для своїх праць — як Д. Багалій, арх. Гавриїл (Розанов) і инш. Теж саме дуже докладно підкреслював він і раніше, ще в 1924. р., в своїй ґрунтовній рецензії на книгу проф. Д. Дорошенка (Огляд української історіографії), а також і в інших своїх працях, особливо присвячених місцевим українським історикам — Дм. Яворницькому, Ап. Скальковському і т. д.

Біднов не належав до тих учених, що свою наукову працю провадять ізольовано, келейним способом, і дають потім уже готовий продукт її в публікаціях. Біднов — мабуть таки від самого початку — провадив свої наукові заняття в організації, в контакті з іншими дослідниками. В Катеринославі це була Учена Архівна Комісія, вірніше окремі її члени, в Кам'янці-Подільському — Історично-Філологічне Товариство й деякі Комісії (як наприклад Комісія перекладу Святого Письма на українську мову), пізніше, в Празі було це головно наше Історично-Філологічне Товариство, а також і деякі інші. Майже все, що в 20. р. р. друкував, над чим працював Біднов було ним подане в тій чи іншій формі на засіданнях То-

риства. Варшавські відносини, тамошня організація наукової праці, після Праги, Біднова не задовольняла. Він хотів і там завести пражські форми (заснувати Історично-Філологічне Товариство), але деякі специфічні умови перешкодили цьому.

Говорячи про наукові організації, до яких належав Покійний, мусимо згадати, що ще з 1906. р. був він дійсним членом такої поважної установи, як Церковно-Історичне і Археологічне Товариство при Київській Духовній Академії. В річних справах цього Товариства, що публікувалися в Трудах Київської Духовної Академії, постійно можна зустріти згадки про В. О. Біднова. Останній, перш за все, справно вносив за себе членську вкладку в сумі 5. руб., і, крім того, постійно надсилав Товариству, або нові публікації, або ж новознайдені музейні речі. Напр. в звіті цього Товариства за 1908. р. зазначено, що від Біднова з Катеринославу одержано 3 бронзові позолочені бляхи з зображенням герба... знайдені в Нікополі в 20-ти верстах від бувшої Січі Запорозької; і ще польський шостак з року 1626.

Був Біднов ще почесним членом Музею імени Поля в Катеринославі, Українського Наукового Товариства в Києві, Наукового Товариства імени Шевченка у Львові й багатьох інших.

Не цурався Біднов і наукових конгресів. Ще до війни брав він участь в Археологічних З'їздах. На основі Трудів цих З'їздів і з'їздових протоколів можна встановити, що Біднов був депутатом Катеринославської Архівної Комісії на XIII Археологічному з'їзді, що відбувався р. 1905. в Катеринославі. Цьому З'їздові Катеринославська Архівна Комісія присвятила II том свого Літопису з працями Біднова. На самому ж З'їзді Біднов мав два виклади: 1) Про архів Самарського Пустинно-Николаївського монастиря й 2) Про архів Катеринославської Духовної Консисторії — обидва на відділі археографії й архівознавства. Як видно з протоколів XIII Археологічного З'їзду, Голова відділу підкреслив дуже великий інтерес доповіді Біднова, а проф. Д. Я. Самоквасов навіть запропонував зборам висловити референтові подяку за його „серьезное описание архива монастыря, имѣющаго значеніе для мѣстной исторіи“*). А в обговоренні другого реферату забрав слово П. М. Добровольський і Д. П. Мілер. Добровольський вказав на значіння реферату Біднова, „як першої спроби опису консисторських архівів“ і звернув увагу на цінність цих архівів взагалі. Відділ археографії й архівознавства XIII з'їзду в наслідок цього ухвалив клопотатися перед Св. Синодом в справі відкриття широкого доступу в архіви духовних консисторій; а почесний голова Відділу Л. М. Савелов, на основі цього реферату Біднова, запропонував XIII З'їзду знову клопотатися про реформу архівної справи в Росії. І справді, як видно з протоколів, Рада XIII Археологічного З'їзду ухвалила звернутись до міністра внутрішніх справ про прискорення архівної реформи й до Св. Синоду про полегшення світським вченим доступу до архівів духовних консисторій.**)

Крім XIII, брав участь Біднов ще й у XV Археологічному З'їзді у Новгороді 1911. р., на якому він не виголошував докладів, але виступав у дискусіях.

Пізніше, на еміграції вже, Біднов брав чинну участь не лише в обох Українських Наукових З'їздах у Празі, а також і в з'їздах міжнародніх: в першому З'їзді Етнографів і Географів Славянських, на Міжнародньому З'їзді Бібліологічному р. 1926 в Празі був він делегатом Української Го-

*) Труды XIII Археологическаго Съѣзда. Т. II. Протоколы — ст. 234.

**) Ibid., ст. 245.

сподарської Академії в ЧСР, брав участь в Славянському З'їзді Філологів в 1929. р. й инш.

На першому Українському Науковому З'їзді 1926. р. прочитав Біднов два доклади: 1) З історії грошових знаків на Україні (ця дуже солідна студія на тему у нас мало розроблену — видрукована в Записках Української Господарської Академії) й 2) До історії монастирського землеволодіння на Україні. На 2-му Українському Науковому З'їзді в 1932. р. проф. Біднов був заступником Голови Історичної Підсекції й зробив 4 виклади: 2 на пленумі Історично-Філологічної Секції (1. про Д. Багалія, як дослідника Степової України й 2. про Київську Академію, як освітний центр України XVII ст.) і два в Підсекції (1. про Дослідження місцевої (областної) історії України до 1917. р. й 2) про Перші 5 літ перебування Запорожців у Туреччині). Крім того він подавав багато уваг до читаних там докладів.

Свій огляд наукової праці проф. Біднова на цьому закінчую. Він надто короткий і загальний. Умови нашого жалібного засідання не дозволяють спинятися докладніше на розгляді й оцінці обширної і ріжноманітної наукової спадщини Покійного. До того ж, багато чого з цієї спадщини треба ще установити й в'яснити... Але висновки про Біднова, як ученого й про його наукову працю, можна робити вже з певністю тепер, сьогодні, — і я дозволю собі закінчити ними свій виклад.

Біднов мав властивості вченого: добре організований інтелект, — ясну голову, світлу й глибоку думку, об'ємну й тривалу пам'ять, так потрібну особливо для вченого-історика.

До того, він відзначався надзвичайною працездатністю. Науковій праці він присвячував усього себе — віддавав їй увесь свій час і енергію. Хто бачив Біднова в Празі, як він день-що-день, до полудня й по обіді роками висиджував в читальні Національного Чеського Музею, той мусів переконатися, що справжня наукова праця це не якесь випадкове — хоч би і як ефектне! — відкриття, й не партизанський наїзд від часу до часу на архів чи бібліотеку, а уперта, повсякденна, постійна, систематична праця яка вимагає для себе цілої людини.

Біднов виявив надзвичайну витривалість. Маючи всі властивості вченого, здобувши собі потрібні кваліфікації для наукової кар'єри, він ще порівнюючи дуже молодим натрапив на перешкоду, що заступила йому шлях до катедри в високій школі й змусила його до довголітньої тяжкої і виснажуючої педагогічної праці. За цією роботою, на становищі навчителя Духовної Семинарії, Біднов пробув біля двох десятків літ... Треба подивляти вірність і відданість цієї людини для науки — що він не заломився, не розчарувався, не знесилився, а цілий час — протягом цілих 35 років — працював науково. Ніколи й ніщо не могло відірвати його від цього його добровільного варстату праці: ні переобтяженість педагогічними обов'язками (в Астрахані, Катеринославі, а пізніше й Варшаві), ні бурхливі хвилі революції і горячкова діяльність громадсько-політична. Скрізь і при всяких обставинах Біднов пам'ятав про науку і працював для неї.

Його чинність на науковому полі була дуже плідною. За 35 років своєї праці Біднов залишив багато тривалих пам'яток у різних галузях історичної науки: в історіографії, як історик Степової України, історик Церкви й освіти та культури української, біограф, бібліограф, архі-

віст, мемуарист. В кожній з цих галузів Біднов залишив не мало солідних публікацій, а сам собою являв тип ученого-ерудита.

Той факт, що Біднову не пощастило у його науковій кар'єрі, хоч і вплинув на його життя, але не до такої міри, щоб розглядати його наукову біографію, як життя неудачника: мовляв, багато обдарованого, з багатообіцяючими даними, від якого багато сподівалися і т. д..., але який мав дуже трудне життя й мусив піддатися обставинам.

Не берусь відгадувати, що булоб, як би Біднову пощастило в 1912. р. зайняти катедру в Київській Духовній Академії, й працювати там в таких обставинах, які мали його учителі — Завитневич, Титов, Голубев і инш. Але мусимо признати, що науковий доробок Біднова — такий, який його маємо в наслідок всіх невдач і труднощів — в сам по собі справді великий.

В самий останній час, вже з нагоди смерти Біднова подекуди в некрологах були висловлені твердження, що Біднов залишив по собі лише багато дрібних праць. Це невірно! В дійсності Біднов залишив багато капітальних публікацій (розмірами й значінням!) а між ними і свою велику магістерську дисертацію. Не є правдивим і твердження, що праці Біднова торкаються лише окремих дрібних питань... Головна праця Біднова охоплює хронологічно майже ціле півтисячоліття й має своїм предметом найголовнішу українську установу тих століть — Православну Церкву. Дослід її — це дослід самої основи української історії. Те ж саме можна сказати про студії та публікації Біднова з історії Української Козаччини — Запорозжя та колонізації Степової України. В них Біднов так само торкається не дрібних, а кардинальних моментів нашого минулого.

Мені представляється, що ті твердження засновані на хибному розумінні самої природи науково-історичної праці Біднова.

Біднов, як історик, виявив у своїй науковій праці не тільки виразну прихильність до документарности, а також і великий реалізм та явну відчуженість до будь-якого теоретизування.

Він, напр., досконало знав усі форми історичного досліджу, мав у цьому велику практику, для кожної, хоч як трудної, позиції міг подати вказівку й пораду, але... в своїх писаннях не залишив нічого з теорії історичного знання.

Здається, ще далі тримався він від теоретизування з приводу самого історичного процесу. Практично він знав життя досить добре, мав багатий досвід, не одну історичну ділянку він дослідив так глибоко, що міг вжитися в добу і розуміти вповні тодішніх людей і їхні обставини... І при всьому цьому він всеж таки не теоретизував. Формул, а тим паче доктрин історичного процесу в нього шукати годі... Не має в нього ні трикутника, як у С. Томашівського, навколо якого той схематизує цілий історично-політичний розвиток України, ні народницьких концепцій М. Грушевського, ні шляхетських В. Липинського... Все це для Біднова, як для історика, занадто стороннє, майже що метаісторичне. Він цілу свою увагу й енергію направляє на устанавлення й освітлення самих історичних подій і фактів історичного процесу. Що було, коли було, як було й чому так було — це ті питання, для відповіді на які Біднов, як історик, працював ціле своє життя.

Він цупко тримався історичних фактів. Він ніби короткозоро, зблизька привидляється до них і пильно досліджує їх... Він і обєднує та ігруєє їх, і робить на основі того певні висновки — але в цілому керується

виключно історичними принципами. Ніде й ніколи не піддається він спокусі підвестися до такої вишини, коли реальна історична дійсність вкривається вже імлюю, і коли фантазія вільно може креслити псевдоісторичні схеми, ідучи за соціальними, політичними, чи якимось іншими уподобаннями історика. Цього в праці Біднова ніде не має. Для цього він був за великий реаліст. І саме це, як здається, забезпечить його історичним працям наукову тривалість.

Список наукових публікацій проф. В. О. Біднова.

- Отношение Астраханских Иерарховъ къ мѣстной Духовной Семинаріи. Астрахань, 1903. р., ст. 56.
- Какъ Астраханская Духовная Семинарія готовилась къ встрѣчѣ А. Гумбольдта. Астрахань 1903. р., ст. 6.
- Столѣтній юбилей существованія Архіерейскаго Дома и Семинаріи въ Екатеринославѣ. *Екатерин. Епарх. Вѣдом.* 1904, № 23, ст. 685—700 і окремо, Катеринослав, 1904., ст. 16.
- Столѣтній юбилей Екатеринославской Духовной Семинаріи (1804.—1904.). Катеринослав, 1904., ст. 108.
- Краткія историческія свѣдѣнія объ Екатеринославской Духовной Семинаріи. Катеринослав, 1904. р., ст. 95.
- Матеріалы для исторіи Екатеринославской Духовной Семинаріи. Образцы ученическихъ сочиненій 1830 года (Вирши). Катеринослав, 1904., ст. 11.
- Послѣдній кошевой Запорожья П. Калышевскій. *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи*, т. I, ст. 18—32.
- Рождественскій Александръ (Некрологъ). *Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости*, 1905. р., ч. ч. 13—14.
- Нѣсколько документовъ XVIII ст. *Кіевская Старина*, 1905. р., ч. 10.
- Краткія свѣдѣнія объ Архивѣ Самарскаго Пустинно-Николаевскаго Монастыря. Доповідь на XIII Археологічному З'їзді, р. 1905. в Катеринославі. „Труды“ того З'їзду, т. II.
- Свѣдѣнія объ Архивѣ Екатеринославской Духовной Консисторіи (Документы XVIII в.). Доповідь на XIII Археологічному З'їзді. „Труды“ того З'їзду, т. II.
- Письмо Полтавскаго Полковника Андрея Горленка къ Кіевскому Митрополиту Тимофею Щербацкому. *Кіевская Старина*, 1906 р., ч. 3/4.
- Письмо генеральнаго обознаго Семена Васильевича Кочубея къ Митрополиту Кіевскому. *Кіевская Старина*, 1906 р., ч. 3/4.
- Изъ прошлаго Екатеринославской Епархіи. Катеринослав, 1907 ст. 84.
- Матеріалы для исторіи церковнаго устройства на Запорожьи (Изъ Архива Екатеринославской Духовной Консисторіи). *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи*, т. IV, ст. 31—121.
- Перенесеніе Архіерейской Кафедры изъ Новомиргорода въ Екатеринославъ (Страницка изъ прошлаго Екатеринославской Епархіи). *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи*, т. IV, ст. 273—314.
- Рождественскій Александръ (Некрологъ). *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи*, т. IV, ст. 367—368.
- Православная Церковь въ Польшѣ и Литвѣ (по Volumina Legum). Катеринослав, 1908 р., ст. XVII + 511.
- Письма кн. Г. А. Потемкина и Правителя Екатеринославскаго Намѣстничества І. М. Синельникова Архіепископу Никифору Феотоки. *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи*, т. V, ст. 112—114.
- Два письма Архіепископа Никифора Феотоки Елисаветградскому Протоіерею Дим. Свитодовичу. *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи*, т. V, ст. 130—132.
- Изъ Архивныхъ матеріаловъ (Документы конца XVIII и начала XIX в.). *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи*, кн. VI, ст. 198—215.
- Яновскій Яковъ (Некрологъ). *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи*, кн. VI, ст. 366—367.
- Преосвященный Феодосій, епископъ Екатеринославскій и Таганрогскій и его труды по исторіи Екатеринославщины. Катеринослав, 1910 р., ст. 24.
- Новый періодъ въ исторіи Екатеринославской епархіи *Екат. Епарх. Вѣдом.* 1911, № 14, ст. 341—347.
- Къ перемѣщенію преосвященнѣйшаго Симеона изъ Екатеринославской епархіи въ Самарскую, *ibidem* № 30, ст. 742—744.
- Послѣдніе дни пребыванія преосв. Симеона въ Екатеринославѣ, *ibid.*, № 31, ст. 781—820.
- Къ характеристикѣ мѣстныхъ литературныхъ нравовъ (С. А. Никитинъ и его „Екатеринославская Старина“). Катеринослав, 1913 р., ст. 24.
- Про запорожскій зімовник. *Дніпрові Хвилі*, 1913 р., ч. 1, ст. 10—13.
- Відношення нашего громадянства до памяти Т. Г. Шевченка. *Дніпрові Хвилі*, 1913 р., ч. 5, ст. 72—75.
- М. Ф. Комаров (Некролог). *Дніпрові Хвилі*, 1913 р., ч. 15—16. ст. 237—240.
- Іван Котляревскій. (З приводу 75 роковин його смерті). *Дніпрові Хвилі*, 1913 р., ч. ч. 23—24, ст. 338—342.

- Памяти Г. А. Залюбовського. *Дніпрові Хвилі*, 1913, ч. 2, ст. 17—21
- Майбутній Шевченковський ювілей. *Дніпрові Хвилі*, 1913, ч. 18 ст. 267—269.
- Засідання Катеринославської Архівної Комісії. *Дніпрові Хвилі*, 1913, ч. 19-20, ст. 301—302.
- Яковъ Новицкій и его труды по истории и этнографии Екатеринославщины. *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии*, т. VIII, ст. 1—8.
- Документы для истории Екатеринославской Духовной Семинарии (1777—1813). *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии*, т. VIII.
- Ордера кн. Потемкина Екатеринославской Казенной Палатѣ 1788 года. *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии*, т. VIII.
- До історії Задунайської Січі (Документи 1778—1780 р.). *Україна*, Київ, 1914 р., кн. III, ст. 73—94.
- Матеріали для історії колонізації бившихъ запорожскихъ владѣній. *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии*, т. IX, ст. 168—215.
- Списокъ Іерарховъ Екатеринославской Епархіи (съ указаніемъ литературы). Катеринослав, 1915 р., ст. 21.
- Къ історіи бившихъ запорожскихъ старшинъ и козаковъ. Катеринослав, 1915 р., ст. 47.
- Посѣщеніе Катеринослава особами царской фамиліи. (Страничка изъ истории города Катеринослава). Катеринослав, 1917 р., ст. 65.
- Дніпрові пороги. Топографічні відомості. Катеринослав, 1919 р., ст. 76.
- Що читати по історії України. Камянець-Подільський, 1919 р., ст. 48. Друге видання в Катеринославі 1920 р., ст. 47.
- Т. Шевченко та справа українізації церкви, *Наш Шлях* 1920, № 49.
- Справа розмосковлення богослуження Православної Церкви. *Релігійно-Науковий Вістник*, 1921 р., ч. I, ст. 1—12.
- Церковна справа на Україні. Тарнів, 1921 р., ст. 47.
- Дбаймо про автокефалію своєї церкви. *Релігійно-Науковий Вістник*, 1922 р., ч. 4/5, ст. 2—17.
- Коронування Богдана Хмельницького та Івана Виговського. *Релігійно-Науковий Вістник*, 1923 р., ч. ч. 11/12, ст. 28—31.
- Спомини про Адріяна Кашенка. *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1923 р., ч. 7, ст. 229—237.
- Нова праця з обсягу української історіографії (Проф. Д. Дорошенко — Огляд української історіографії. Прага, 1923 р.). *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1924 р., ч. 3/4, ст. 292—307.
- Спогади про Мик. Петрова (З нагоди сорокових роковин видання його „Очерков истории украинской литературы XIX в.“). *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1924 р., ч. 11, ст. 125—137.
- „Устное повѣствованіе запорожца Н. Л. Коржа“ та його походження й значіння. *Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. I, 1925 р., ст. 38—63 і окремо.
- Аполон Скальковський, як історик Степової України. *Науковий Ювілейний Збірник Українського Університету в Празі, присвячений п. Президентові ЧСР, Т. І. Масарикові*, т. I, 1925 р., ст. 291—356, і окремо.
- Наші товариства. I. „Українське Історично-Філологічне Товариство в Празі“. „Тризуб“, Париж, 1925 р., ч. 8, ст. 9—13.
- Забутий діяч (Памяти О. Кониського). *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1925 р., ч. 7/8, ст. 294—298.
- „Атакування“ Січі Запорозької 1775 р. *Літературно - Науковий Вістник*, Львів, 1925 р., ч. 9, ст. 51—70.
- Дмитро Еварницький (1855 — 26 жовтня — 1925). *Студенський Вісник*. Прага, 1925., ч. 11, ст. 1—3.
- Дмитро Еварницький (З нагоди семидесяти літ його народження). *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1925, ч. 12, ст. 354—361.
- Проф. О. О. Ейхельман (З нагоди 50-літнього ювілею наукової діяльності). *Діло*, Львів, 1925 р., ч. ч. 263 і 264.
- Сорок літ наукової праці акад. С. Смаль-Стоцького. *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1926., ч. 3, ст. 256—258.
- Ліга Української Культури. „Тризуб“, Париж, 1926 р., ч. 31, ст. 9—12.
- Січовий Архимандрит Володимир Сокальський в народній пам'яті та освітленню історичних джерел. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*, Львів, т. 147, ст. 81—102 і окремо.
- З історії грошових знаків на Україні. *Записки Української Господарської Академії в ЧСР*, Подєбради, 1927 р., т. I, ст. 78—96 і відбитка.
- Релігійні видання на Україні в 1917—1919 роках. *Книголюб*, Прага, 1927., кн. I, ст. 38—43.
- П. Куліш і його переклад св. Письма. *Книголюб*, Прага, 1927 р., кн. II, ст. 1—10.

- Олександр Лазаревський (З нагоди 25-літньої річниці його смерті). *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1927 р., ч. 5, ст. 49—62 і окремо.
- Дмитро Антонович (1877 — 15. XI. — 1927). *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1927 р., ч. 11, ст. 256—269.
- Життя й наукова діяльність проф. В. Б. Антоновича. *Студенський Вісник*, Прага, 1928 р., ч. 1, ст. 1—6.
- Данило Щербаківський (Некролог). *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*, Львів, 1928 р., т. 149, ст. 211—218.
- Володимир Завитневич (Некролог). *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*, Львів, 1928 р., т. 149, ст. 218—221.
- Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському. *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1928 р., ч. 11, ст. 233—240; ч. 12, ст. 325—333.
- Праці акад. Мик. Петрова з історії українського письменства. *Книголюб*, Прага, 1929 р., кн. I—II, ст. 1—18.
- Перші роки літературної діяльності Свм. Петлюри (1902—1907). *Тризуб*, Париж, 1929 р., ч. 22, ст. 12—18 і окремо.
- З минулого. Протоіерей Степан Опагович та його „Оповідання з св. Писавія“ *Духовний Сіач*, Кремянець, 1929 р., ч. 31/32.
- Християнська доброчинність. (Історичні відомости). *На память о первом пятилѣтїи Митрополитальнаго Благотворительнаго Общества въ Варшавѣ*. 1929 р., ст. 14—19.
- Праці проф. Ст. Голубева з історії України. *Книголюб*, Прага, 1930 р., кн. I, ст. 1—23.
- Проф. Київської Духовної Академії Ст. Т. Голубев (з нагоди десятих роковин його смерті). *Духовний Сіач*, Кремянець, 1930., ч. 12—14.
- Український астроном Олександр Аленич (1890—1923). *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1931 р., ч. I ст. 80—85.
- Одна з спроб перекладу Біблії на українську мову. *Книголюб*, Прага, 1931 р., кн. I, ст. 1—9.
- Бібліографічна діяльність о. Євфимія Сіцинського. *Книголюб*, Прага, 1931 р., кн. II, ст. 53—77.
- Відношення громадянства до пам'яті Шевченка. *Тризуб*, Париж, 1931 р., ч. II, ст. 4—11.
- П. Куліш і його переклад св. Письма. *Духовний Сіач*, Кремянець, 1931 р. ч. 5/6.
- Дослідження церковної історії в православних країнах. *Духовний Сіач*, Кремянець, 1931 р., ч. ч. 8—10. і окремо.
- Давони (Короткі історичні відомости). *Елліс*, Варшава, 1931 р., кн. V, ст. 96—117 і окремо.
- Волинь в обороні Православної Церкви в XVI—XVII ст. *За соборність*, 1932 р., ч. I, ст. 12—18.
- Московський митрополит Макарій (Булгаков). *Елліс*, Варшава, 1932 р., кн. 1/2 ст. 222—273 і окремо.
- К. В. Харлампович (1870—1932) *Елліс*, кн. II, ст. 106—119, Варшава, 1933 р., і окремо.
- Przeoswiaszczenyj Episkop Wasilij Bohdaszewski. Wasilij Iljicz Ekzemplarski (Wspomnienia pos'miertne). *Елліс*, Варшава, 1933 р., і окремо.
- Українське Товариство Исторyczno-Filologiczne w Pradze (1923—1933), *Bialetyń Polsko-Ukraiński*, 1933, № 8 ст. 6—7.
- Адам Зернякв і його догматичні трактати. *Елліс*, Варшава, 1934 р., і окремо.
- Школа й освіта на Україні. *Українська культура. Збірник лекцій за редакцією проф. Дм. Антоновича*. Подєбради, 1934 р., ст. 16—38.
- Українська Церква. *Українська культура. Збірник лекцій за редакцією проф. Дм. Антоновича*. Подєбради, 1934 р., ст. 129—142.
- Шкільництво. Історія школи до XIX в. *Українська Загальна Енциклопедія*, т. III, Україна, ст. 841—848.
- Церква. Православна церква. *Українська Загальна Енциклопедія*, т. III, Україна, ст. 914—925.
- Гроші. Княжа й козацька доба. *Українська Загальна Енциклопедія*, т. III, Україна, ст. 996.
- Michal Gruszewski *Pszeglad Współczesny*, 1935, № 1, ст. 134—146.

РЕЦЕНЗІІ.

- Кипріяновичъ, Г. И. „Историческій очеркъ православія католичества и унії въ Бѣлоруссіи и Литвѣ съ древнѣйшаго до настоящаго времени“. 2-ое изд. Вильно, 1899, XV+288. *Записки НТШ*, Львів, 1900 р., т. 33, ст. 8—10.
- Еварницькій, Д. „Матеріяли до біографіі Т. Г. Шевченка“ Катеринослав ст. 47. *Рада*, Київ, 1909 р., ч. 194.
- Записки Українського Наукового Товариства в Київі*. кн. X. *Дніпрові Хвилі*, Катеринослав, 1913 р., ч. 7 ст. 110—111.
- Проф. Д. И. Багал'їй. Очерки изъ русской исторіи. Т. 2-ой. Матеріалы и статьи по исторіи Слободской Украины. Харьковъ, 1912, ст. 2—374. *Дніпрові Хвилі*. Катеринослав, 1913 р., ч. 8, ст. 130—131.
- Антонович, Вол. Бесіди про козацькі часи на Україні. Друге видання, Чернівці, 1912 р., ст. XXIV+232. *Дніпрові Хвилі*, Катеринослав, 1913 р., ч. 10, ст. 174—175.
- Єфремов Сергій. Співець боротьби і контрастів. Спроба літературної біографіі і характеристики Івана Франка. Київ, 1913 р., ст. 208. *Дніпрові Хвилі*, Катеринослав, 1913 р., ч. 21—22, ст. 325—326.
- И. Ф. Павловскій. Очеркъ дѣятельности малороссійскаго генераль-губернатора, князя А. Б. Куракина (1802—1808). Полтава 1914. *Дніпрові Хвилі*, 1913. ч. 23—24, ст. 349—350.
- Свята Служба Божа св. Отця Нашога Іоанна Злотоустого мовою українською. Львів, 1922 р. *Православна Волинь*, Кремянець, 1922 р., ч. 4.
- А. Кашенко. Мандрівка на Дніпрові пороги. *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1923 р., I, ст. 86—87.
- А. Кашенко. Оповідання про Славне Військо Запорозьке Низове. *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1923 р., II, ст. 82—86.
- І. Огієнко. Українська Культура. *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1923 р., III. Славянская книга. Прага. 1925, IX. *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1926, I, ст. 92—94.
- Український Археографічний Збірник. Київ, т. I. *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1927 р., III, ст. 279—284.
- В. Кордт. Чужоземні подорожні по Східній Европі до 1700. р. *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1927 р., IX, ст. 89—91.
- Акад. Д. Багал'їй. Автобіографія. Київ, 1927 р., ст. 170. *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1928 р., IX, ст. 93—94.
- Євг. Рудинська. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. *Літературно-Науковий Вістник*, Львів, 1929 р., X, ст. 187—189.
- Перетц, В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVII вв. Ленинград, 1928, ст. 234. 'Елπίς, Варшава, 1930 р., кн. V, ст. 186—189.

U 9483

3186164323